

TAL VAN BERGEN EN BOSSCHEN
Een reis naar Saksen, Bohemen
en het Thüringerwoud
1876

M.L. Hansen (ed.)

TAL VAN BERGEN EN BOSSCHEN

**Een reis naar Saksen, Bohemen en het Thüringerwoud
1876**

© Uitgegeven door STRENG, Epe 2008

Alle rechten voorbehouden. Niets aan deze uitgave mag op enige manier verveelvoudigd of openbaar gemaakt worden, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Inleiding	7
Kaart	8
Het reisverslag	9
Index	40

Inleiding

Hoewel Mattheus van Delden, een zeepzieder uit Deventer, voor de zomer van 1876 geen plannen had op reis te gaan, lokte het idee hem na een koude en natte winter onweerstaanbaar aan. Een uitnodiging van een neef in het Harzgebergte gaf de doorslag; Van Delden ging drie weken op stap.

Hij hernieuwde de kennismaking met de Harz waar hij in 1856 een vakantie doorbracht en reisde verder naar Dresden en Praag, zocht in Karlsbad een herstellende patiënt op en keerde via Thüringen naar huis.

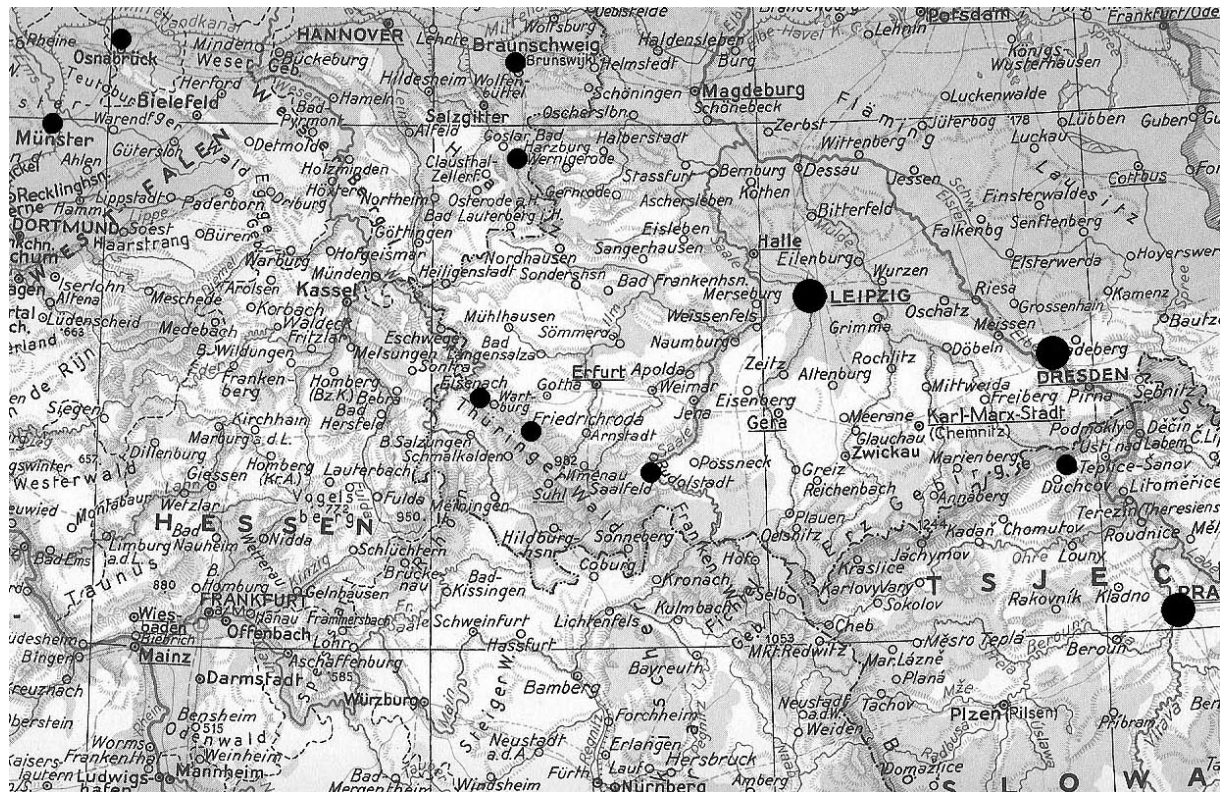
De natuur had voor hem de meeste aantrekkingskracht maar hij verzuimde niet de bezienswaardigheden in de steden te bezichtigen. Dit alles beschreef hij op onderhoudende wijze in een boekje. Op de omslag schreef hij:

Sächsische - Schweiz
Boheme
Thüringer Wald
1876.

Aan het verslag gaat een ongenummerde pagina vooraf, waarop de route en de bijbehorende data staan genoteerd. Van Deldens paginanummering staat tussen vierkante haken. Aan de tekst is in de transcriptie - op een enkele verschrijving na - niets veranderd.

Het reisjournaal wordt in het familiearchief Van Delden, inventaris nummer 65 in het Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek van Deventer bewaard.

Kaart

Het reisverslag

		Reisroute	
1876.	Bladzijde		
Maandag	3 Julij	Osnabrück -----	3
Dingsdag	4 "	Osnabrück-Braunschweig-Harzburg -----	3
Woensdag	5 "	Harzburg -----	8
Donderdag	6 "	Harzburg -----	13
Vrijdag	7 "	Harzburg-Thale -----	15
Zaterdag	8 "	Bodethal-Thale-Leipzig -----	18
Zondag	9 "	Leipzig-Dresden -----	23
Maandag	10 "	Dresden -----	30
Dingsdag	11 "	Dresden -----	40
Woensdag	12 "	Tharandt-Dresden-de Bastei -----	46
Donderdag	13 "	Sächsische-Schweiz-Schandau -----	51
Vrijdag	14 "	Sächsische-Schweiz-Teplitz -----	59
Zaterdag	15 "	Teplitz -----	69
Zondag	16 "	Prag -----	74
Maandag	17 "	Prag -----	82
Dingsdag	18 "	Prag-Saalfeld -----	91
Woensdag	19 "	Thüringen-Schwarzburg-Illmenau -----	95
Donderdag	20 "	Thüringen-de Schmücke-Oberhof -----	101
Vrijdag	21 "	Thüringen-Tambach - Friedrichsroda -----	106
Zaterdag	22 "	Thüringen-de Inselsberg-Liebenstein -----	112
Zondag	23 "	Thüringen-Allenstein-Eisenach -----	119
Maandag	24 "	Eisenach-Münster -----	124
Dingsdag	25 "	Münster-te huis reis -----	129

Mijne menigvuldige reizen, en de groote kosten, onvermijdelijk daaraan verbonden, deden mij terugdeinzen, om dit jaar, een uitstap, van eenigen omvang te maken, doch het spreekwoord, “wankelbaar als het weder”, dikwyls op den mensch evenzeer als op het wêer, van toepassing, werd geheel door mij bewaarheid, want zoodra de langdurige winter, met al zyne onaangename natte koude, begon te wijken, en plaats maakte, voor heerlijke lange zomerdagen, ontwaakte de ingesluimerde reislust met volle kracht.

De verzoeking, om eenige verpoozing te genieten, na een’ inspannenden arbeid, van een geheel jaar, deed zijn’ magtigen invloed gevoelen, maar bleef ik steeds nog weifelen, toen eene uitnoodiging van Neef J van Delden, aan mijne onzekerheid een einde maakte. Ik zoude hem te Harzburg, [2] zijne tegenwoordige woonplaats, komen bezoeken.

Met behulp van Meijers’s Reisebuch, vormde ik, eene reisroute, die een deel van ’t Harzgebergte, Dresden, en de Sächsische Schweiz omvatte, met een uitstap naar Teplitz en Praag, terwyl ik op mijn retour, het liefelyk Thüringen zoude doorwandelen.

Het weder, dat zoo dikwyls, de best beraamde plannen in duigen werpt, en het vorig zomer, in Graauwbunderland, aanleiding gaf, tot zoo herhaalde veranderingen myner reis, was mij nu, by uitstek gunstig, en mogt ik, zonder noemenswaardige afwykingen, mijne tour, geheel naar wensch, ten einde brengen, die my eene schat van genoegens schonk, nog vermeerderd, door de vele afwisselingen, welke het bezoeken van verschillende steden of de wandelingen in de fraaije bergpartijen van Midden-Duitschland, opleverde, waarvan de volgende bladzijden, het kort verslag, tot hulp van mijn [3] geheugen bevatten. Ik vertrok

Maandag 3 July 1876, namiddag te 6.46 uur per sneltrein over Hengelo, en begon de avond, juist te vallen, bij het passeren der grenzen. Te Bentheim had de visitatie, zonder veel tydverlies of groote bezwaren, plaats, en arriveerde ik te elf uur in Osnabrück waar mij in het uitmuntende Hotel Schaumburg, onmiddelyk by het station eene flinke kamer werd aangewezen, en bemerkte ik

Dingsdag 4 July, tot mijn groot genoegen, dat ze tevens, een goed uitzigt over de stad schonk. Wel is waar, duurde dit genot maar kort, want ik had plan om tien uur per spoor te vertrekken, doch een gunstigen indruk, s’morgens bij het ontwaken, is van overwegend belang, en spoorde het mij tot haast aan, om den korten tijd, die mij gegeven was, aan de bezigtiging van Osnabrück te wijden.

Het inwendige dezer stad; vroeger eene vesting, wier wallen, met zwaar geboomte beplant, nog voor een deel zijn blijven bestaan [4] is zeer oud, doch is haar, door sierlijke nieuwe wijken, voornamentlijk naar de zijde van het station, en een regt vriendelijk aanzien, geschonken.

Het voornaamste gebouw, is ontegenzeggelyk de Domkerk, in romaanschen stijl, welke dagteekent uit de twaalfde eeuw, met een koepeltoren, en twee andere torens, alle van verschillende bouworde¹, en wordt ze door antieke kruisgangen, afkomstig van een voormalig klooster, aan de eene zijde ingesloten.

Op de Domplatz staat het standbeeld van Justus Möser, een groot Duitsch Staatsman der vorige eeuw.²

Mijne verdere wandeling voerde my over de markt, waar zich de statige Mariënkirk bevindt, een edel gebouw in gotischen stijl³, en een eind verder het allerantiekste Rathhaus, met hoektorens en een trapjesgevel, waartegen een standbeeld, onder een baldachin, is aangebragt.⁴ Tot een bezoek van het Vorst-bisschoppelyke [5] paleis, met het park, dat zeer fraai moet zyn, ontbrak mij den tyd, doch bezocht ik nog, de heerlyke belommerde wallen, die een lief uitzigt schenken, en begrensd worden, door een klein riviértje, dat verder door de stad kronkelt.

Het eenige dat mij bepaald in Osnabrück hinderde, was het vreesselyk klokkengelui, dat van geen ophouden wist, en mij s’morgens deed ontwaken, en bij mijn vertrek nog immer voortduurde.

De geheele rid door de Noord Duitsche vlakte tot Braunschweig toe, biedt zeer weinig fraais, met uitzondering van bad Oeiñhausen en de Porta-Westphalica, waar de Wezer, zich, als ’t ware, eene

1 De Dom Sint-Peter is in de dertiende eeuw in een overgangsstijl van romaans naar gotisch gebouwd.

2 Justus Möser (1720-1794). Duits schrijver, vooral staatsrechtelijk publicist en geschiedschrijver.

3 De Mariënkirk is een veertiende-eeuwse gotische hallenkerk.

4 Boven het portaal van het rond 1500 in laat-gotische stijl gebouwde raadhuis staat een standbeeld van keizer Karel de Grote.

colossale poort gebroken heeft, dwars door een' bergketen, die geheel geïsoleerd, in de vlakte ligt, en hare steile loodrechte wanden langs de spoor uitbreidt.

Het oponthoud van den trein, zoowel te Munden als te Hannover, aan het hulpstation, omdat de eigentlijke bahnhof vergroot wordt, duurde kort, en kwam ik te half vier te Braunschweig [6] waar ik eene trein wilde overblijven.

Hoewel ik voor twintig jaar, de stad ter loops bezigtigd had, bleek het al spoedig dat ik, na zulk een lang tijdverloop, my zeer weinig er van herinnerde, en toch biedt die plaats veel bezienswaardigs, zoowel door de vele oude gebouwen, wier uitmuntend bewaarde gevels, aan lang vervlogen dagen herinnerden, als door den nieuweren aanleg van parken en villas, uit den tegenwoordigen tijd.

Onder de eerste trok voornamentlyk mijn aandacht, het prachtig gotisch Altstadt-Rathhaus, dat met twee vrijen arkaden, boven elkander, op den hoek der Altstadt Markt staat, waarvan de andere zijde wordt ingenomen door de groote fraaije Martinikerk⁵, en bevindt zich op 't midden van dit plein, eene merkwaardige antieke fontein, bestaande uit drie bekkens boven elkander, en uitlopende in een baldachin, waarin vroeger een MoederGodsbeeld stond.

Aan de spits der bouw-monumenten van latere dagteekening, staan het Hertogelyk Residentie[7]slot⁶ en het Theater, beide aan de oostzijde der stad, van alle zijden omringd, door fraaye tuinen, met prachtvol gazon, en groote wandelparken, uitmuntend onderhouden, die voor het publiek vrij toegankelijk zyn.

Eene groote fontein, wier waterstraal, in den vorm van een' beker opspringt; twee ruitersstandbeelden, en eene keur van bloemen, verlevendigen deze heerlyke promenade, die zich rondom de stad, over de gesloopte vestingwerken, als een boulevard uitstrekt.

In het café Zück, regt tegenover het theater, poosde ik een oogenblik in den tuin, onder het genot van een glas van het beroemd Braunschweiger Mumbier, om toen, na eene lange wandeling, door de fraaije "anlagen", en over de Lessingplatz, waar het standbeeld van Lessing⁷ prijkt, juist in tijds het station te bereiken, om er, onder de colonade, eene zware regenbui te ontgaan.

Al spoedig dreef deze voorbij, en had ik vóór 't vertrek van den trein te 8 uur, nog tijd, om ook de wandeling over de boulevard buiten de [8] Wilhelm poort aan de westzijde te bezigtigen, die mede een bezoek overwaard is. Voor het Hertogelyk lustslot Richmond, hoewel dicht in de nabijheid, schoot mij den tijd te kort. De stad ligt aan het riviértje de Oker, dat uit den Harz komt, en telt ruim 57000 zielen.

Anderhalf uur sporens, door eene vlakke streek, bragt mij, om half tien te Harzburg, waar ik onder het gastvrij dak van mijn' Neef, eene logeerkamer, voor mijn' ontvangst gereed vond.

Woensdag 5 July.

Het huis ligt, onder tegen de helling van den Burgberg, op zijn minst 20 minuten van 't station verwijderd, in de buurtschap Schulenrode, die met nog drie andere buurten, Neustadt, Bündheim en Schleweke te zamen het vlek Harzburg vormen, met circa 4000 inwoners op 727 voet boven de zee. Naar alle zijden bieden de kamers, fraaije uitzigten, zoo over het dorp, als over de omringende bergen, met hun weelderig houtgewas, waar tusschen meer of minder élé[9]gante villas, verspreid liggen, wier aantal in den loop van twintig jaar, zoozeer is toegenomen, dat ik sedert myn vorig bezoek in 1856, van dit noordelyk toegangspunt tot den Harz, mij maar zeer weinig herinnerde.

Met heerlyk weder, ging ik met mijn' gastheer, den eersten morgen, al vroegtydig eene fraaije tour in den omtrek wandelen.

Onze weg voerde langs het bekoorlyke Soolbad Juliushall, dat Harzburg tot een Kurort verheft, en vele vreemdelingen trekt, die bekoord door de schilderachtige landstreek, zoo geheel geëigend, voor uitstapjes in het Harzgebergte, hier eene wjl vertoeven en een' ongekenden bloei, aan het vroeger zoo kleine plaatsje schenken.

Een eind verder ligt de Kurpromenade, met eene rij kleine tentjes of kramen, waar allerhande reisbenoodigdheden, photographien en andere zaken te koop worden geboden, en dan de muzijktent,

5 De gotische Martinikerk werd eind dertiende eeuw gebouwd.

6 Het hertog Anton-Ulrich-museum is waarschijnlijk identiek aan het voormalige hertogelijke residentie slot.

7 Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781). Toneelschrijver en de belangrijkste vertegenwoordiger van de Duitse Verlichting. Hij overleed te Braunschweig.

onder zware eikenboomen, wier lommer een heerlyk zitje aan de badgasten biedt met uitzigt op het Kurhaus, en het statig Actiën Hotel aan den [10] ingang van het Radauthal.

Eene smalle beek, doorstroomt dit bekoorlijk dal, en vormt, na een half uur gaans, een fraaijen, vrij hoogen waterval, waarbij de kunst, wel is waar, voor een deel, de behulpzame hand heeft geboden, maar het landschap toch ongemeen schilderachtig maakt. Achter deze Radau wasserfall, voerde ons pad bergopwaarts over den Winterberg en den Etterberg, die door de meest afwisselende uitzigten, de moeite van het klimmen, in ruime mate, beloonen, en daalden we, door het liefelyk Kalthethal, dat de genoemde bergen van den Burgberg scheidt, weder naar de promenade by Harzburg af.

't Was nog te vroeg om reeds huiswaarts te gaan, en scheen het belommerd pad naar den Burgberg zoo verleidelijk, dat wij besloten, de klim van 700 voet, nog te ondernemen, die we ons in geen deele beklagden.

Deze 1448 voet hooge berg, met de onbeteekenende ruine van den Harzburg, schenkt, [11] een over-heerlyk uitzigt, over de geheele omstreek, met den Brocken in 't verschiep, wiens top gedeeltelyk, in nevelen gehuld lag.

Hier was het, dat mijne herinneringen van vroeger weder geheel ontwaakten.

Behalve enkele nieuwe tentjes, voor de vele bezoekers, en een monument voor Bismarck⁸ dat in staat van wording verkeerde, was alles nog geheel als voorheen. Zelfs 't hotel, waar we eene poos gingen uitrusten, scheen volkomen onveranderd.

Onwillekeurig, voelde ik eene neiging, om over het snelle vervliegen van den tijd te gaan filosoferen, doch was het de tijd juist, die in deze eeuw van stoom, daarvoor te kort schoot, omdat de trein van één uur, nieuwe bezoekers, aan mijnen gastheer zoude brengen.

Langs een steil belommerd voetpaadje, daalden wy ijlings naar Harzburg af, om, aan het station, te ontwaren, dat wij ons noodeloos hadden gehaast. De gasten waren niet medegekomen.

[12] Na al deze inspanning, smaakte het middagmaal, waarmede mijne gulle gastvrouw ons wachtte, uitstekend en niet minder, het lekker kopje thee, eene bijna ongekende weelde, in Duitschland, dat we op het balcon, met het heerlyk uitzigt zaten te genieten.

De grootste middaghitte ging intusschen voorbij, en werd de avond nogmaals aan eene wandeling gewijd, waarby mijne gastvrouw ons vergezelde.

Wy bezochten het Philosophen pad, met een deel van het Kalthe thal om daarna op het terras van Actiën Hotel, eene poos naar de verwijderde toonen der Kurkapel te zitten luisteren.

Het uitzigt van hier is zeer loonend, maar de langzaam naderende avond, voerde, een' killen luchtstroom, uit het naburig Radauthal aan, 't welk ons deed besluiten om de wandeling te vervolgen.

Wy kozen daarvoor, het Okersche voetpad, dat onder langs den berg loopt door heerlyke bosschen, met uitgestrekte weiden, aan de [13] regterhand, tot aan de Landgrafen platz, een soort terras, met fraai uitzigt, onder enorme beuken, om daarna zeer voldaan huiswaarts te keeren.

Donderdag 6 July

Waren wij, den vorigen dag, onze wandeling begonnen, aan de westzijde van Harzburg, zoo kozen wij nu den oostkant, en begaven ons, s'morgens te 7 uur, reeds op weg, langs den voet van den Burgberg, tot aan de Katzennäse, en verder over de hoogten naar de Raben klippe, beide prachtige uitzigt punten, doch van zeer verschillend karakter.

De eerste, biedt eenige overeenkomst met het panorama van den Burgberg, noordwaarts over de vlakte, in de rigting van Braunschweig met Harzburg, Westerode, en andere plaatsjes, aan onze voeten, te midden van bouw- en weilanden, waar de straatweg naar Ilsenburg tusschen doorslingert.

De Raben klippe, integendeel, ligt te midden der bergen, met uitzigt in verschillende smalle, met hout begroeide dalen, waar de zon heerlyk in het digte loof der boomen tintelde.

[14] De terugwandeling bragt ons langs eene zoogenaamde sennhütte, en verder door de Philosophenweg te 12 uur, weder in Harzburg, waar de aankomst van de nieuwe logeergasten, eene wyziging in mijn verblijf, noodzakelyk maakte, en koos ik Löhr's Hotel, waar men mij eene flinke kamer met fraai uitzigt westwaarts naar Oker aanwees.

Dit uitmuntend hotel, met matige prijzen, ligt niet ver van 't station: het bezit een' fraaijen tuin met groote breedte veranda in verbinding met de eetzaal. Ze is overdekt met wilde wingert, en loopt voor,

8 Otto Eduard Leopold von Bismarck (1815-1898). Diplomaat en staatsman.

en op zijde langs het gebouw; eene heerlyke beschaduwde plek, waar overvloedig plaats is, voor de talrijke logés.

Na weder bij mijne familie gegeten te hebben, besteedde ik den namiddag, aan een verder bezoek van het dorp, en de Kurpromenade, waar de badkapel, zich in den regel, s'avonds onder "die Eichen" doet hooren, doch nu, tot afwisseling, in den tuin van Juliushall speelde. 't Orchest was vrij goed. [15] Geruimen tyd schaarde ik mij onder de toehoorders, om later onder de veranda van mijn eigen hotel te soupeeren.

Vrijdag 7 July

Alweder was eene groote wandeling aan de beurt, waarvoor myn' Neef, te 7 uur mij kwam afhalen. Hy vond my aan 't ontbijt, en zooals van zelf spreekt, onder de heerlyke veranda, waar ik gaarne nog eene poos zoude getoefd hebben, doch hoe uitlokkend ook, moesten we op marsch, om de groote warmte die verder op den dag te wachten was. Wij rigtten onze schreden eerst over den Elfenstein, naar de Kästen klippe, een hoog bergpunt bedekt met steenmassas, die tot bazis dienen, eener signaalstang. Een eind verder kregen wy een wonderfraai uitzigt punt, van boven af, in het Okerthal, waar de beek tusschen de digte dennenwouden zich doorslingert, en behalve één enkel huis, met rood pandak, geene menschelijke woningen te bespeuren zijn. Met stille verrukking zagen wy hierop neder, en wisten niet wat meer te bewonderen, het bekoorlijke landschap [16] dat in den zonneschijn glinsterde, den grootschen bergachtergrond, of het oneindig hemelgewelf, dat donkerblauw, en in onbeschryfelijke helderheid, over al de andere pracht was uitgespannen.

Onze weg leidde daarna door digte bosschen, als bezaaid met énorre granietmassas, welke soms de meest curieuse groeperingen vormen, en daaraan hun naam ontleenen, zooals de Heksenkeuken, de Muizeval, de Vijgenboomklip, de Grot en andere.

Van hieraf moesten wy, voor een deel, denzelfden weg terug, en vertoefden, eenige oogenblikken in eene herberg aan den Silberborn, die aan den zoom van het bosch, tegen de hoogten gelegen, heerlyke uitzigten schenkt over het vlak landschap, dat zich noordelijk uitstrekt, doch was door de groote hitte de horizont iets nevelig.

Om 12 uur kwamen wij zeer warm, in Harzburg terug, doch eene poos uitrustens, en een smakelyk dinertje, in den gezelligen familiekring verdreef spoedig alle vermoeidheid.

Myn verblijf in het heerlyk Harzburg spoedde [17] nu ras ten einde. Om 4 uur toch vertrok ik per spoor naar Vienenburg, waar ik een gedwongen oponthoud, van vyf kwartier, aan eene kleine wandeling wilde besteden, doch een zwaar onweer, door de drukkende hitte, reeds lang voorspeld, en vergezeld van geduchten regen, verijdelde dit plan, zoodat ik in het vervelend station, moest blyven wachten om later, door een vlak en weinig boeiend landschap, naar Thale te sporen.

Ik nam er te half acht myn intrek, in het groot hotel Zehnpfund, dat onmiddelyk by 't station gelegen, uitstekend goed en niet duur was. 't Is omringd van groote "anlagen", uitmuntende door onverge-lijkelijk schoone rozen.

Er bleef mij nu nog juist tijd over, om Thale te bezien, een klein plaatsje, met veel industrie zooals ijzergieterij en bierbrouwerij, en om het Bodethal in te wandelen, tot aan het hotel Waldkater, want ik was zeer nieuwsgierig, of myne herinneringen, levendig bewaard gebleven waren. Ik vond my hierin niets teleurgesteld. Het dal is nog even trotsch, en het [18] logement, waar ik toen logeerde, maar weinig veranderd en de onmiddelyke omgeving hetzelfde.

Zaterdag 8 July.

Den vorigen avond had ik in 't hotel, werk gemaakt van een' gids, om s'morgens vroegtijdig op weg te kunnen gaan, zoodat ik reeds te 6 uur, onder begeleiding van C Buchman, met prachtig weder, de beraamde tour naar Treseburg en Altenbrak konde beginnen.

Het Bodethal opwaarts, voorbij de Waldkater, en langs den voet van de Heksentanzplatz, met zyne 1100 trappen, daarna de Jungfernbrug, de Rosstrappe, en de Bodekessel, alle, nog even als voor twintig jaar, geheel onveranderd. Hoe groot moet toen den indruk wel geweest zijn, die ze op mij maakten, dat ik ze, als in mijn geheugen geprent, tot in de kleinste bijzonderheden, alle herkende. Even trotsch, even ontzagwekkend, stapelen zich rotsen op rotsen, met weelderigen boomgroei bedekt, waar de Bode, in onstuimige vaart, tusschen doorschiet, om straks bij Thale, het vlakke land te ontmoet, als een kalm riviértje noordwaarts te vlieten.

[19] Toenmaals was het dal niet verder toegankelyk, dan de Bodekessel, waar de beek tusschen loodrechte, 600 voet hooge, granietrotsen, in een' ketel van 80 voet diepte stroomt, doch is door de

Magdeburger-Halberstädterspoorwegmaatschappij, met veel kosten en moeite, een uitmuntend voetpad aangelegd, dat soms door de rotsen, en dan weder over trappen, wel een uur ver, langs den regter oever, door een verheven rotsdal, voert, en de meest trotsche partijen, gedurig afwisselend, te aanschouwen geeft, zooals de Gewitter-Klippe, de Rabenstein, en boven alle de Wetterstein, een vooruitspringend rotsgevaarte, door de Bode omspoeld, tot dat eene kleine verbreeding van het dal, de nabijheid van Treseburg doet vermoeden, dat weldra, onbeschryfelyk schilderachtig, zich langs den oever uitstrekt, waartoe eene breede brug, den toegang geeft, en kwamen wij om half negen in het hotel Weisser Hirsch.

Een klein ontbijt met heerlyke koffy, en een half uurtje rust, waren hier zeer welkom, en gaven nieuwe kracht, voor de verdere wandeling.

[20] De weg naar Altenbrack, volgens mijn reisboek, één van de schoonste, van den geheelen Harz, is, in waarheid, prachtig, wel niet zoo huiveringwekkend trotsch, als het eerste deel van het Bodethal, dat op den duur, te veel van het zenuwgestel zoude vorderen, maar liefelijker en meer afwisselend.

Nog naauwelyks weder over de brug, want de weg loopt aan den regter oever, ontmoetten wij twee dames, die met het voetpad, onbekend, door mijn' führer werden teregtgewezen, waardoor onwillekeurig een gesprek ontstond, dat aanleiding gaf, om de wandeling zamen te vervolgen, en voerde ons die in een uur gaans naar Altenbrack, een armoedig dorpje, met even schilderachtige ligging, doch veel kleiner dan Treseburg.

Na eene poos toevens in een klein herbergje, keerden we langs denzelfden weg terug, die voor de tweede maal, even belangwekkend en imposant blijft, en waarvan het genot der wonderschoone natuur, voor mij nog verhoogd werd, door het aangenaam gezelschap dier beide dames, uit Braunschweig, [21] Muller genaamd, moeder en dochter, die te Treseburg in 't hotel Hirsch logeerden.

Bij onze terugkomst te 12 uur, moesten wij hier tot mijn leedwezen, afscheid nemen; ware myn' tijd niet beperkt geweest, door het vertrek der spoor te Thale, dan zoude ik ze aan de table-d'hôte hebben getroffen, doch moest ik nu vooraf eten, en verliet te één uur het uitmuntend logement, en tegelyk het liefelyk dorpje, om over de bergen terug te wandelen.

De klim is onbeduidend, maar werd vermoeijend door de zeer drukkende lucht, die onweer voorspelde. Wij passeerden de Wilhelm's blick, een 70 voet langen tunnel, door een rotsgevaarte, 't welk in het dal vooruitspringt, met Treseburg op een laag voorland, aan zijnen voet, waar de Bode met een' grooten boog omheenkronkelt.

Het uitzigt door dezen tunnel is niet onaardig maar niet in vergelyking van het verrukkelijk gezigt, regts van den straatweg, van boven af, in het Bodethal.

Eenige voorbijrijvende buijen gaven onvergelykelyk schoone wolkschaduwten, doch tegelyk regen, die gelukkig niet lang aanhield.

[22] Een oud bedelvrouwte, dat hier post had gevat, bood mij voor eene bagatel, het volgend versje:

Zum Wilhelmsblick.

Wand' rer, halt' die Schritte ein,
Willst Du Sinn und Herz erfreun,
Leicht ersteigen Bergeshöhen
Wo der Vorwelt Schauer wehen
Und vor längst entschwundnen Jahren
Thürme nur und Zinnen waren;
Aber jetzt dein Auge ruht
Auf des Bergstroms wilder Fluth;
Und Du fühlst nur Lust, doch Grauen,
Wenn Du Dich nahet, hinabzuschauen,
Dum tritt in diese Höhlung ein,
Natur und Kunst wird Dich erfreu'n!

De straatweg loopt over de Herzogshöhe, maar sloegen wy een voetpad in, door digte bosschen, waarby de Rosstrappe regts bleef. De afdaling was zeer steil, en dubbel vermoeijend, door ontzettende warmte, die even na onze terugkomst om half drie te Thale, door het lang gevreesd zwaar onweer werd gevolgd, dat we dus gelukkig ontloopen waren, en vertrok ik om 5 uur, per [23] trein naar

Leipzig, met een vervelend uur, oponthoud te Wegeleben; niets was er te zien als “Himmel und Bauland”, tot aan den gezigteinder. Hoezeer miste ik hier de fraaije wandelingen by Hotel Zehnpfund. De verdere rid is evenmin van eentonigheid vrij te pleiten, alleen afgewisseld, door het groot centraalpunt Halle, en kwam ik om half tien te Leipzig in ’t hotel de Rome, in de nabijheid van ’t station. Op de eerste étage aan de achterzijde, bekwam ik, eene vrolijke kamer, uit wier ramen, ik de heldere vlammen der gaslantaarns, zich in eindeloze rij, zag opvolgen, tot dat ze als twee vurige strepen, in de verte, schijnbaar in een liepen, terwyl een levendige beweging van rijtuigen en voetgangers, deed vermoeden, dat ik eene van de groote slagaders van het drukke Leipzig voor mij had, en werd dit den volgenden morgen

Zondag 9 Julij geheel bevestigd. Ik zag, in de lengte, door eene groote breede straat: de hoofdtoegang uit de nieuwere wijken, naar drie of vier stations, die even als te Frankfort naast elkaar gebouwd, zich op zij van [24] ’t hotel uitstrekken, dat te gelijk restauratie is.

Met zeer gemengde gewaarwordingen, aanschouwde ik al die drukte; mijne gedachten dwaalden af; 9 July, den dag mijner geboorte, die ik ver van alle betrekkingen verwijderd, in den vreemde vierde, gaf overvloedig stof tot ernstig nadenken, waar, de eigenaardige drukte, in een groot hotel, wel het allerminst voor geschikt is, en ging ik, na ’t ontbyt, dan ook al spoedig uit, om door de bezigtiging van Leipzig, eene andere wending, aan mijne gedachten te geven.

Vóór de deur, aan de overzijde der breede straat zijn fraaije wandelingen, die zich als een’ boulevard, rondom de oude stad uitstrekken, en deze van de nieuw gebouwde wijken scheidt. Links omgaande kwam ik aan de Augustus Platz, door vele van de voornaamste gebouwen omringd, zooals het nieuwe theater, het postgebouw, de universiteit, het museum en andere, welke dit, enorme plein, tot het imposantste punt van geheel Leipzig maken.

Bij de Königsplatz, verliet ik de “anlagen”, om door de Peterstraat, de kern der eigentlijke [25] stad in te gaan, die zeer levendig scheen en een’ aangenamen indruk maakte, hoewel om den zondag alle winkels gesloten waren, behalve in eene overdekte straat of passage digt by de markt.

Op dit plein staat het Rathhaus, in renaissance stijl, zeer antiek, even als vele zoowel openbare als bijzondere gebouwen in de oude stad, waaronder vooral uitmunt het Fürstenhaus met zijne hoektorens, in de Grimmaische straat, dat van ’t jaar 1575 dagteekent.

Aan deze grenst de Nicolai kerk, een protestantsch bedehuis, gelijk aan zoovele andere, in niets uitmuntend, noch uit- noch inwendig en evenwel gekenmerkt door twee bijzonderheden: een ontzettend talryk auditorium, en een uitstekend koorgezang, met accompagnement van orgel en instrumentale muzyk, die bij den aanvang der preek, natuurlijk ophoudende, voor velen een sein tot vertrekken scheen te zijn; ook ik volgde dit voorbeeld, en kwam toen door een tweede overdekte passage, weder op de Augustus platz, en van daar, langs de boekhandelaarsbeurs, die om den zondag gesloten was, [26] en door de Brühl, een’ lange breede straat, met zeer antieke huizen, en zoowaar! al weder eene passage, waarvoor de Leipzichers een bijzonder penchant⁹ schijnen te koesteren.

Al spoedig was ik nu op de Theater platz, die met de Fleischerplatz, een fraai geheel vormt, aan de eene zijde begrensd, door het oude Comédiegebouw, en aan de andere, door het riviértje de Elster, ’t welk door de stad stroomt, terwijl plantsoen en bloemperken, het standbeeld van den wijze Dr Hahnemann¹⁰ omringen.

Van hier tot aan het park Rosenthal, is maar een kort eind; door een groot openstaand ijzeren hek, treedt men de omvangrijke wandelingen, van dit stadspark binnen. Fraaije waterpartijen, te midden van heerlijk gazon, en omzoomd door zwaar opgaand hout, afgewisseld door bloemperken, waartusschen de buste van den componist Zöllner¹¹, en het standbeeld van Gellert¹² prijken, zouden weinig doen vermoeden dat men in de onmiddellijke nabijheid van [27] eene groote stad is. Twee druk bezochte restauraties: het Schweizerhäuschen, en het Café Bonorand, bevinden zich zelfs binnen de omheining. In laatstgenoemde rustte ik eene poos uit, van de immer zoo vermoeijende wandelingen,

9 Penchant: neiging.

10 Samuel F.C. Hahnemann (1755-1843). Arts. Werkte de similia-geneeskunde uit tot een geordend systeem.

11 Niet nader getraceerd.

12 Christian Fürchtegott Gellert (1715-1769). Buitengewoon hoogleraar in de ethiek en poëzie te Leipzig, beroemd om zijn lichtvoetige fabels.

door een tal van straten, om verkwikt, weder verder te kunnen gaan.

De ring of Boulevard, tusschen de oude en de nieuwe stad vervolgende, kwam ik bij de Thomaskerk, de grootste van Leipzig.

Evenals in de Nicolaïkerk werden ook hier, heerlyke koorgezangen uitgevoerd, en evenzeer met instrumentale begeleiding, doch met het belangryk onderscheid, dat er, behalve een dertig- of veertigtal personen op het koor, niemand in die groote ruimte aanwezig was. Ik genoot de plechtige muzyk er evenwel niets te minder om.

Een eind verder ligt de Pleissenburg, de voormalige citadel, die tegenwoordig, voor een gedeelte als kazerne wordt gebruikt, en voor de andere helft, tot bureaux strekt, voor verschillende stedelyke inrichtingen.

Nog weder een eind verder gaande, kwam ik [28] op het punt van uitgang, de Augustus Platz terug; de beau-monde van Leipzig had zich inmiddels, na kerktijd, hier verzameld. Men amuseerde zich met rondwandelen door het fraaije plantsoen, of wel met naar de militaire muziek te zitten luisteren, vóór het café, onder de colonade op het Theaterterras.

Het uitzigt is daar bekoorlijk, over de fraaye vijvers met de fonteinen, het heerlyk houtgewas, en de lange rijen huizen, zoo groot als paleizen, in de verte.

Mijn vluchtig, zeer oppervlakkig bezoek van Leipzig, eene stad van 107000 zielen, liep hiermede ten einde. Na de uitmuntende table d'hôte, vertrok ik te 2-40 uur, naar Dresden. De route nemende over Döbeln, den langsten maar verreweg den fraaisten weg. 't Is eene prachtige rid, vol afwisseling. In het Muldethal beginnen zich de bergen te vertoonen, het landschap wordt hoe langer, hoe bekoorlyker, ja zelfs trotsch, tot dat bij Meissen het glanspunt bereikt is.

Deze stad, beroemd door hare groote porcelein[29]fabriek ligt ontzagchelyk lief. 't Nu nog volgend deel der route, is vlak maar duurt niet lang. Om 7 uur had de trein Dresden bereikt.

Het station, ligt in de Neustadt aan den regter Elbe-oever, zoodat ik uit de fiacre die mij naar 't hotel de Saxe bragt, reeds een vluchtig overzigt, van een voornaam deel van Dresden te zien kreeg. Mijn hotel, op de Neumarkt in de Altstadt, lag in de onmiddelyke nabijheid van het beroemde Brühl's terras, dat mij, als een magneet, tot zich trok.

Met den zondag en het fraaije wêer, was de toevloed van wandelaars, bijzonder groot, en konde ik in het Café-Belvédère ter naauwernood, eene zitplaats bemagtigen; een zeer goed orchest, liet zich hooren, en was het uitzigt over de Elbe, met de Neustadt aan de overzijde, en de bergen in het verschiet, onbeschrijfelyk fraai, totdat de schemering kwam, die alles in een' doorzigtigen nevel hulde, welke op hare beurt weder plaats moest maken, voor [30] eene heldere gas-illuminatie, die eene zee van licht verspreide, zoowel over de dicht bezette tafeltjes binnen de omheining als over de onophoudelyk, voortbewegende menschenmassa daarbuiten.

Ik maakte hier kennis met den Heer Ebart, een riddergoedbezitter uit Staffelde in Pommeren, die met zijn jong vrouwtje de huwelyksreis maakte; 't waren allerliefste menschen, in wier gezelschap, den avond, als in een oogenblik, omgevlogen scheen.

Maandag 10 July

En zoo was ik dan nu in Sachsen's hoofdstad, het heerlyk Dresden, dat zich op zulke onovertroffen kunstschaten kan beroemen, en door de natuur, met de schoonste harer gaves wordt begunstigd, die altyd boeien altyd nieuw blyven.

Een verkwikkelyk bad in de Elbe, opende voor mij den dag. De Neumarkt overgaande, langs het metalen standbeeld van Frederik August¹³, en verderop langs de Frauenkirche, een statig koepelgebouw¹⁴, komt men door een' boog onder Brühls terras, op de lange kaai. [31] Hier liggen booten gereed, van de verschillende baden, waarvan ik het Mariënbad, eene uitmuntende inrichting uitkoos.

Bij mijne terugkomst in 't hotel, werd ik tot mijne verrassing in 't Hollandsch aangesproken, door den portier, een Nederlander, geboortig uit Leiden, die den vorigen avond afwezig was.

Slechts hij die geheel alleen in den vreemde toeft, kan by ondervinding weten, hoe liefelyk de klanken der moedertaal luiden, doch veel aangener is het nog, om gunstige tijdingen uit huis te ontvangen, zooals mij eenige oogenblikken later aan de post mogt te beurt vallen.

13 Frederik August II, *de Sterke* (1670-1733). Keurvorst van Saksen en - als August I - koning van Polen.

14 De belangrijkste gebouwen van Dresden zijn in barokstijl gebouwd.

Dit fraai gebouw, van groote afmetingen, dient tegelijk tot Zoll- en Steueramt; het staat op de Postplatz, voorheen Wilsdruffer Platz, waar het in 1831 is opgericht. Vóór den ingang verheft zich, eene groote gothische fontein, een waar sieraad van dit enorm plein.

Het meerendeel van de merkwaardigste gebouwen in Dresden, bevindt zich hier, in elkaars onmiddelyke nabijheid. Het Koninglijk paleis, de RC Hoofdkerk, het Hofftheater, de Zwinger, met zijne vele kunstverzamelingen, [32] het Brühl's terras en andere, zoodat ik slechts te kiezen had, en deze keuze had ik reeds gedaan, want het vermoeijend bezoeken van Musea en Exposities, in verband met de toegangsuren, deed mij vooraf een programma vaststellen, en was de koninglyke schatkamer, bekend onder den naam van Grüne Gewölbe in een afzonderlyk gedeelte van het slot, het eerst aan de beurt.

Dit Residentie-paleis, eene wonderbare verzameling van allerhande gebouwen, in verschillende stijl, zonder eenigen samenhang, geeft volstrekt den indruk niet, van eene koninglyke woning en biedt zeer weinig bezienswaardigs. Alleen de beroemde Schlosshof, met zijne vier hoektorens, in zeer rijke oud-duitsche renaissance-styl, maakt hierop eene gunstige uitzondering.

Deze plaats overgaande komt men aan den ingang van het Gewölbe, dat wel het allerminst op een gewelf lijkt; in tegendeel, in acht ruime, goedverlichte en rijk versierde zalen, is eene collectie van kostbaarheden, sieraden, subtiele kunstwerken uit vroeger eeuwen [33] en zeldzaamheden, van onberekenbare waarde verzameld.

Ieder vertrek heeft zijne aparte bestemming; in de eerste kamer bevinden zich de bronzen beeldwerken; in de tweede: de snijwerken in ivoor; de derde: mosaïken; de vierde: zilver en goud; de vijfde: kostbaarheden; de zesde: émaïls; de zevende: wapens en eindelyk in de achtste: de juwelen.

Eene beschrijving, van deze hoogst zeldzame verzameling, geheel eenig in haar' soort, zoude boekdeelen kunnen vullen, en dan nog onvoldoende zijn, om er eigentlyk een regt denkbeeld van te geven.

De Schlosshof verlatende, komt men in de Schlossstrasse, die linksom, door eene overwelfde poort onder het paleis, naar de oude Elbebrug loopt, terwijl ze in omgekeerde rigting naar de Altmarkt, en door de See- en Pragerstrassen, in rechte lijn, dwars door de geheele stad naar de Böhmsche Bahnhof voert.

Aan het paleis, grenst de Katholische Hofkirche, onderling door een' gang verbonden, [34] die uit de eerste verdieping, over de straat gespannen, tot aan de koninglyke loge in de kerk voert. 't Is een prachtig gebouw in zeer vreemden stijl; het inwendige van grijzen steen opgetrokken, is statig, doch tegelijk eenvoudig, zonder overlading van sieraden, zooals in de meeste roomsche kerken; de preekstoel munt uit door kunstig gebeeldhouwde engelenkoppen.

De kalmte in dit majestueuze gebouw, waar buiten mij, niemand aanwezig was, gaf eene aangename rust, na de vermoeijende bezigtiging van het Grüne Gewölbe en tegelyk nieuwen moed, om mij nogmaals aan een Museum te wagen.

In de onmiddelyke nabijheid ligt de Zwinger, in 't jaar 1711, door den Keurvorst August de Sterke, tot een reusachtig paleis bestemd dat onafgewerkt, of beter gezegd nooit gebouwd is, want alleen de phantastische, versierde corridors van ééne verdieping met pavillioens en groote inrijpoorten, rondom den voorhof, zijn voltooid geworden, en dienen deze nu voor ten toonstellingen lokalen van de vele [35] kostbare openbare verzamelingen die Dresden bezit.

Mijn doel was het Museum der Gips-afgietsels te bezoeken, dat veel overeenkomst heeft met de Glijptothek te München, doch deeze oneindig in grootte overtreft. De talloze, hier verzamelde beelden en bustes, waarvan vele zonder armen en beenen, of op andere wijze geschonden, mogen als trouwe copieën, van evenzoo verminkte originelen, uit den grijzen voortyd, belangryk zijn voor deskundigen, voor den leek zijn ze dit niet, ja eerder vervelend, waarom ik, na eene oppervlakkige beschouwing, er weldra een einde aanmaakte, om liever de Zoölogische tuin te gaan bezien.

Deze ligt geheel aan de andere zijde der stad, op énorren afstand, maar eene rid met open fiacre, door het fraaye Dresden heeft ook veel bekoorlyks. Eerst over de drukke Altmarkt, een groot vierkant plein, en door vele breede, even drukke straten, die zich aansluiten, aan de stillere nieuw gebouwde, buitenwyken, met hare prachtige villas, en worden deze begrensd, door de Boheemsche spoorbaan [36] die verderop langs den Zoölogischen tuin loopt, aan wiens ingang het restauratie gebouw ligt, waar ik de zoo noodige verkwikking vond, onder heerlyk hoog geboomte gezeten dat zich een groot eind uitstrekt, want dit terrein, vroeger een onderdeel van de Grosse Garten is in 1860 afgestaan aan eene actiën-maatschappy tot oprigting van den diertuin.

De aanleg is allerbekoorlijkst: waterpartijen heestergewas, bloemen en hoge boomen wisselen overal in smaakvolle groepen af, waartusschen de sierlyke tentjes en hokken voor de dieren, schilderachtig verspreid liggen.

De rijkdom der collectie, hoe fraai ook, wordt door de Amsterdamsche echter overtroffen.

Na geruimen tijd hier vertoefd te hebben, verliet ik den tuin aan de achterzijde, dat mij door hoge lanen, op de Bürgerwiese bragt, een wandelpark, met élégante villas aan de eene-, en een open uitzigt over weiden aan de andere zijde, en van daar, langzamerhand weder in de stad over de Géorg'splatz, [37] een groot plein met het standbeeld van Theodoor Körner¹⁵, en het fraai gymnasium "de Kreuzschule", en vervolgens weder aan mijn hotel. 't Was nog te vroeg voor de table d'hôte, en ging ik dus een uurtje, op Brühl's terras, voor een' der talrijke cafés zitten, om er het uitzigt by vol daglicht te genieten, en mij te amuseren met de levendige passage, over de Elbebrug; de groote slagader tusschen de oude en de nieuwe stad.

In verhouding tot de breedte, had ik op de rivier, meer scheepvaart verwacht, want behalve enkele stoombooten, en sloepen, zag ik heinde of ver geen enkel schip. Het uitzigt op de Neustadt, met het omringende landschap is niettemin verrukkelyk.

Om half vyf was het uur der table d'hôte in 't hotel de Saxe. De uitmuntende tafel, stond aangerigt in de groote koepelvormige eetzaal, die in den winter voor concertzaal dient, waarvoor in de ronde galerijen zyn aangebragt, doch was mijne verwondering groot, toen na aanhoudend klokgelui, behalve mijn persoon slechts één gast, verscheen, die nog vóór den afloop [38] per spoor moest vertrekken, zoo dat ik aan den langen disch, geheel alleen bleef zitten, bediend door een half dozijn kellners, in eene zaal, waar minstens, eenige honderden menschen konden zitten.

Ik gaf mijne verbazing hierover te kennen, en werd mij, door den portier, geantwoord, dat dit zomer, bijzonder weinig vreemden reisden, denkelijk een gevolg, van de ongunstige tijdsomstandigheden¹⁶, en zag ik dat later, vrij algemeen, bevestigd, onder anderen op de Bastei, in de Sächsische Schweiz.

Na 't eten ging ik te voet, over de Elbe brug naar de Neustadt, waar, tot handhaving der orde, by de drukke passage, ieder voetganger, steeds over de trottoirs ter regter zijde behoort te gaan. Deze 1380 voet lange brug, rust op 16 bogen, die op zijde, uitspringende, halfronde terrassen, met zitbanken bieden.

Het uitzigt van hier rugwaarts op de oude stad, met vele van de voornaamste gebouwen is ongemeen fraai.

Aan den anderen oever gekomen, nam ik eene open fiacre, om dit belangrijk onderdeel van [39] Dresden te bezien. Vooral trof mij de Albert Platz, een circelvormig plein, met groote gazon-perken, waarop door twee fonteinen, het water, in den vorm van reusachtige kelken, naar boven werd geperst; van dit onmisbaar artikel, bij eene fontein, werd de toevoer evenwel kunstmatig aangebragt, want s'avonds bij mijn terugkeer waren ze in diepe rust, na mun onafgebroken arbeid van een' langen dag.

By het Linke'sche bad steeg ik uit. Dit oudste van al de uitspanningsplaatsen by Dresden, ligt met een terrastuin aan de Elbe: het heeft een fraai uitzigt op de Altstadt in de verte, terwyl de uitmuntende kapel van het 100 Grenadier-Regement zich deed hooren. Tegelyk had er ook een prijschieten plaats, dat door een bal in de groote zaal, zoude gevolgd worden, doch vóór den aanvang hiervan, verwijderde ik mij, omdat de avond zeer luchtig was, en het Café-Belvédère op Brühl's-terras meer beschutting biedt.

Ik wandelde langzaam in het schemerdonker [40] terug, tot dat ik, op de brug komende, Dresden, in vollen lichtgloed van de talloze gaslantaarns, tooverachtig tegen de donkere lucht zag afsteken.

Op 't Belvédère was het weder propvol; er was geen' sprake, van eene zitplaats in de muziekzaal, doch werd ik door den Heer en Mevrouw Ebart, welwillend uitgenoodigd aan hunne tafel plaats te nemen, en schonk dit aangenaam gezelschap, en de uitstekende muziek, mij een regt genotvollen avond.

15 Karl Theodor Körner (1791-1813) schreef de tekst van de populaire patriottische liederen van Carl Maria von Weber die in 1817 kapelmeester van de Duitse opera te Dresden was.

16 In Oost- en Zuid-oost Europa waren spanningen. Een jaar later, in 1877, brak de Russisch-Turkse oorlog uit.

Dingsdag 11 Julij.

Na eene zeer welkomme opfrissing in het Mariën-bad, begon ik mijne dagtour, in eene andere rigting, en wel naar de Sijnagoge, die ik gesloten vond. Het spreekwoord: “Die vraagt, die wint”, in toepassing brengende trok ik aan de schel, waarop een eerwaardig Israëliet verscheen, die met de grootste bereidwilligheid, en de noodige explicatiën, mij niet alleen de kerk, maar ook de kleinere nevenzalen liet bezigtigen, waarin bij sommige gelegenheden, dienst wordt gedaan. ’t Is een fraai gebouw geheel in [41] oosterschen stijl, zonder overlading, dat een’ zeer aangename indruk maakt. Deze kerk ligt schuin achter ’t hotel de Saxe, aan ’t einde van Brühl’s terras, waar de Brühl’s garten, zich aan de openbare wandelingen aansluit.

Ik bewonderde dezen fraaijen aanleg en vooral eene coupure, door opgaand houtgewas, met uitzigt op de Elbe. Niet minder intéressant, was een apart deel van dezen tuin, in den vorm van een’ driehoek, aan den voet van het terras. Al de perken, in den tegenwoordigen mozaïk-tuin bouwstijl aangelegd, vormden met hunne tallooze krullen en figuren, te zamen weder, één grooten mathematischen driehoek, die, van bovenaf gezien, door den afstand, op bedrieglyke wijze, een smirnaasch tapijt nabootste.

Het terras ten einde gaande, kwam ik weder in de stad, langs de Sophiënkerk, met hare twee fraaije holgewerkte gotische torens en langs den Zwinger, aan de Ostra-allée, eene groote breede straat. Ik had plan om er de [42] Herzogin-garten te gaan bezoeken, doch door het lange traliehek, en de ramen der oranjerie, was ligt te bespeuren, dat daar weinig bijzonders te zien viel, en koos ik integendeel, de openbare wandelingen, die smaakvol over heuvels, langs de Elbe slingerend, van de verschillende terrassen, verrukkelijk schoone uitzigten bieden, over het geheele landschap, en de rivier en van de andere zijde, op den Zwinger, die er aan grenst, en op het prachtvol nieuw Theater, dat bijna voltooid, op de plaats van het vroeger afgebrande¹⁷, in genoegzaam, den zelfden stijl weder verrezen is.

Intusschen was het 10 uur geworden, de tijd waarop Kaufmann’s Akustisches Kabinet, een eind verder op in dezelfde Ostra-Allée geopend werd. ’t Is eene aller merkwaardigste verzameling van zelfspelende muzikinstrumenten. Harmoniums, Aulodeons¹⁸, Orchestrions¹⁹, en andere, die wondervol schoon speelden, en waar ik, met het grootste genot anderhalf uur verwijlde.

Het groot wereldberoemd schilderijen Museum [43] in den noord-oostelyken vleugel van den Zwinger, kwam nu aan de beurt, doch vereischte zulk eene vermoeijende expeditie, vooraf eenige versterking, waarvoor de stad-restauratie van het Wald-schlösschen op de Postplatz eene uitmuntende gelegenheid schonk, doch had ik nog naauwelijks voor de deur, in den tuin plaats genomen, of er brak zulk een collosaal onweer los, dat ik onder de uitgespannen zeilen, werd verjaagd, en ter naauwer-nood in de hooger gelegen verandas beschutting vond.

In enkele minuten viel er minstens twee palm water, al de houten voetbankjes geraakten in drijvenden toestand, en de ijzeren, geheel overstroomd. Even spoedig als deze bui kwam, verdween ze ook weder, en kon ik droogvoets het Museum bereiken.

Eene beschrijving van deze prachtige verzameling te geven, gaat mijn talent verre te boven. Zaal in, zaal uit, boeit de eene schildery al meer dan de andere. Uren lang bragt ik hier door, totdat ik moede en afgemat op het laatst, niet meer in staat was, mijne attentie op een enkel doek te vestigen, en door lichamelijke [44] inspanning, de vermoeidheid van den geest moest trachten te overwinnen. Ik wandelde op goed geluk een deel der stad door, waarbij mij de Altmarkt, met hare groote drukte, het meest boeide; ook bezocht ik nog Trepp’s beroemde conditorei, in navolging van de Duitsche vóór-liefde voor zoetigheden, en beken gaarne, dat eene portie ijs, by de groote warmte, volstrekt niet te versmaden was.

Om 6 uur na afloop van de uitmuntende table d’hôte, waaraan nu gelukkig een dertigtal gasten deelnamen ging ik eene groote wandeling ondernemen.

Langs de Kreuzkerk gaande, voerde myn’ weg, de See- en Pragerstraten geheel ten einde, tot achter de Böhmische Bahnhof, naar de Schnorrstrasse, digt by de Russische kerk.

In ’t stadsadresboek, dat, in de vestibule van mijn hotel, op eene lessenaar, aan eene ketting bevestigd

17 Dresden was in 1685 voor een groot gedeelte afgebrand.

18 Aulodeon: waarschijnlijk een blaasinstrument met trompetten.

19 Orkestrion: soort van kabinetorgel dat alle blaasinstrumenten van het orkest nabootst.

was, vond ik de woning van myn' vroegeren reisgenoot in Zwitserland, D^r W Abendroth, in deze weinig welluidende straat aangewezen. Ze was geheel [45] nieuw, en de rigting alleen aan de trottoirs te onderscheiden, daar de enkele huizen nog op te groote afstanden van elkaar stonden. Gelukkig dat reeds wijknummers waren aangebragt. Op N° 16 volgde een eind verder, N° 25, en aan de overzijde 43, om daarna op 92 te springen, het doel mijner wandeling. 't Was een kapitaal huis, waar, op de tweede étage, werkelyk de gezochte persoon woonde, doch helaas niet te huis was.

Zyn bediende verzekerde mij, met den meesten ernst, dat ik den volgenden dag te 12 uur, niet te vergeefs zoude komen, als of men by een kort bezoek, van het groote Dresden, de volkomen vrije dispositie over den tijd heeft, en moest ik tot mijn leedwezen onverrichter zake terugkeeren.

Om myn spijt wat te verzetten, ging ik aan 't station een kop koffy drinken, doch ook hier vond ik mij teleurgesteld; de fraaije zalen ondergingen groote vertimmeringen, en op het perron, trok de onaangenaamste keukenlucht uit de keldervensters naar boven; bovendien miste ik de omnibus [46] en moest toen den geheelen terugweg nogmaals te voet afleggen, zoodat ik, slecht gehumeurd te huis kwam, en wat nu aan te vangen? 't Groote nieuwe theater was nog niet voltooid, en de kleinere vielen niet in mijn' smaak. Concerten waren er evenmin, behalve muziek in verschillende tuinen; dus maar weder naar Café-Belvédère, waar ik misschien mijne kennissen, van de vorige avonden, zoude terugvinden, en inderdaad, zij waren er. 't Was hun laatsten avond in Dresden, even als ook de mijne.

Om 11 uur moesten we scheiden, en namen afscheid, in 't vooruitzigt, elkaar nooit wêer te zien, dat met de meeste kennissen op reis het geval is, en toch werd die vrees, ditmaal niet bewaarheid; ik trof ze later, tot myne verrassing, weder op den Brand, en in het stadje Schandau.

Woensdag 12 Julij.

Van baden kon dezen morgen geene sprake zijn, om een voorgenomen uitstap in de environs naar Tharandt te maken, [47] waarvoor ik vroegtydig aan de Böhmische bahnhof moest zyn. Het weder was variabel met enkele buien, die in den aanvang niets hinderden.

De Dresdener-Freiburgerbaan, loopt in zuidwestelijke rigting door de Plauensche Grund, een liefelyk zeer bevolkt landschap, totdat bij het dorp Plauen, het Weisseritzthal aanvangt, dat, ofschoon maar kort, veel schoons biedt, en tusschen hooge, met bosschen bedekte bergen, zeer naauw ingesloten ligt; ten behoeve van de spoorbaan is de beek zelfs verscheidene malen overbrugd.

Hierachter volgt het groote Plauensche steenkolen bekken, met ontelbare stovenschoorsteen, bij de mijnschachten en de yzerhutten, of wel by de glasblazerijen, en steenbakkerijen, in de nabijheid van de dorpjes Potschappel en Dohlen. Ook zijn hier staalfabrieken, verwerijen, en vele andere industrieële inrichtingen, zoodat het op alle hoeken en plaatsen, begint te rooken. Een eind verder ligt het schilder[48]achtig Hainsberg en volgt dan Tharandt te zamen ½ uur sporens van Dresden.

Eene flinke bui dreef mij Zum Deutschen Haus, zoodat van de reeds spaarzaam toegemeten tyd, nog een deel verloren ging, en ik mij moest vergenoegen, met Tharandt door te wandelen, en naar de ruïne van een voormalig jagdslot te klimmen, die naast een prachtig, maar zeer wonderlyk gedécoreerd kasteel, van den graaf Sincinski ligt. Het uitzigt van hier, over het stadje aan de zamenvloeiing van drie beeken, tusschen hooge bergen, is onbeschrijfelijk fraai, en behoort deze uitstap door geen tourist verzuimd te worden. Hoe gaarne zoude ik hier nog eene wijle getoefd hebben, maar de onverbiddelyke trein, voerde my om 11 uur al weer terug.

Had ik te Tharandt maar weinig tyd, in Dresden ging dit niet beter. Twee à drie dagen oponthoud zijn er volkomen ontoerijkend, maar lieten mijne reisplannen, geen langer verwyl toe.

Na het bezoeken van eenige winkels, en [49] een haastig diner à la carte, in 't Waldschlösschen, ging ik afscheid nemen, van 't uitmuntend hotel de Saxe, en verliet om 4 uur het onvergetelyk Dresden, waar ik hélaas nog zooveel onbezocht moest laten, doch met de stille hoop, om na verloop van tijd de schade in te halen.

Met een' salonwagen, een uitmuntend soort rytuigen om goed uit te zien, spoorde ik de Sächsische Schweiz te gemoet.

In den aanvang, biedt de landstreek weinig, maar begint ze, by Pirna, boeiender te worden; de baan treedt over een' groote boogbrug, op den linker Elbeoever, de bergen verschijnen en tegelyk de geelachtig roode steengroeven, die aan Noord Duitschland, zoovele bouwmaterialen leveren.

De trein volgt voortdurend den oever van de rivier en had na een uur sporens, het station Pötzcha bereikt, waar ik uitsteeg, en mij naar het dorpje Wehlen, liet overzetten, dat schilderachtig tegen de bergen van den regter oever leunt.

In de schuit, een soort van pontveer, boden [50] zich reeds gidsen aan, en koos ik Gottlieb Wehnert, een' man van middelbaren leeftijd, om mij naar de Bastei te vergezellen. Hij beviel my zoo uitstekend, dat ik de geheele Sächsische Schweiz, onder zijn geleide doorwandelden.

Dien avond namen we alleen de Wehlener Grund met zijtour in de Uttewalder Grund, tot aan de Bastei, eene tour van ongeveer 2 uur gaans. Trotsche bergpartyen en naauwe “schluchten”, met de onbegrijpelykste steen massas, wisselen onophoudelyk af; vooral is de Uttewalder Grund rijk aan wildschoone natuur.

Gewoonlyk gaat men dit dal in, tot aan de Dreifache Thor, eene enge, met mos begroeide, rotsspleet, waarin drie énorre steenen, van boven af, nedergestort zijn, en halverwege vastgeklemd zittende, een soort van dak vormen.

Om 7 uur kwamen wij aan de Bastei, het glanspunt van geheel Sachsen, met onbeschrijfbaar prachtige uitzigten, stroom op- en afwaarts over de Elbe op de 580 voet [51] loodregte Basteirotsen in de diepte en op den tegenoverliggenden oever, met de vesting Königstein, en de karakteristieke bergen Lilienstein en Pfaffenstein.

Aan de achter zijde van 't hotel, op 't balcon mijner kamer, zag ik in de Wehlener Grund, een rotsdal van zulke groteske vormen, dat het misschien nergens zijne wedergade heeft.

Nog besteed ik den uitzigtoren, die dit alles, in veel uitgebreider kring doet aanschouwen, en bragt ik den avond, al wandelende, door, tusschen klippen en steenen, over trappen en bruggen, met de meest verrassende perspectieven, en dit alles, in de onmiddelyke nabijheid van 't logement. Gelukkig dat hier zooveel te zien viel, want als eenige logeergast, zoude ik mij anders, al ligt hebben kunnen vervelen.

Donderdag 13 Julij. zat ik reeds te vijf uur, voor [de] deur te ontbijten, en na een' laatsten blik, van de onvergetelyke Bastei, gingen we, om 6 uur en route, bergafwaarts [52] den weg door 't woud volgend, naar het Grümbachthal, met de rotsgroep van den Feldstein er tegen over. In deze vertoont zich, op een ontoegankelijk hoog punt, eene opening, als een venster, waar de lucht doorheen schijnt.

Het Grümbachthal, voort in de Amselgrund en zijn beide vol afwisseling, nu eens liefelyk, dan weder trotsch met heerlijk houtgewas of soms ook kale rotsen. 't Landschap der Amselfall is wel het meest verhevene van de geheele tour, doch de waterval zelf onbetekenend en maar weinige voeten hoog, waarvoor het water in de hooger gelegen beek wordt opgedamd.

Het dal heeft hier weldra zyn einde bereikt, en begint men weder te stijgen; huizen en watermolens vertoonen zich allengs, en boven komende, staat men te midden van Rathewalde, een vrij groot weinig aangenaam dorp, waar we maar kort toefden, om ons met een kop slechte koffij te laven.

Het karakter van het landschap heeft eene geheele verandering ondergaan. Het bergplateau [53] is bereikt, en in 't vrije veld, tusschen welige akkers, loopt de chaussée, langs eenige steen- en pannenbakkerijen, met onbelemmerd uitzigt, naar de hoogere bergspitsen, aan alle zijden. Lang duurt dit evenwel niet; spoedig komen weder bosschen, en weldra de schilderachtige Teufelsbrücke, die over een smal dal, de dieponderliggende Blumelgrund, voert, en beklimt men over, talryke, in de rotsen uitgehouwen trappen, den 350 voet hoogen Hockstein, een' geïsoleerden bergkegel.

Het uitzigt is prachtvol; van boven af blikst men in naauwe dalkloven, met donkere digte dennenbosschen, afgewisseld door het heerlijk smaragdgroen Polenzthal, en het stadje Hohnstein met zijn slot, aan de overzijde op den bergrug.

Van dit onvergelykelyk fraai punt, eenige schreden, rugwaarts gaande, moesten wy, zonder de brug wêr te passeren, regts afslaan, en 116 zeer steile houten trappen afdalen, volkomen een' kurketrekker, door een ongeveer drie voet breede, hoogst interessante rotsspleet, de Wolfsschlucht, waarin het ten laatste [54] byna geheel donker wordt, en dus niet aan te bevelen, voor zenuwachtige of zeer corpulente menschen.

Beneden komende, bereikten wy, na 10 minuten, het liefelyk Polenzthal, met de Teufelsbrug hoog boven ons, en volgden we nu, een tijdlang, den loop der beek, tot aan de Amtsmühle, een schilderachtigen watermolen, om dan weder steil opwaarts naar het dorp Hohnstein te klimmen.

De geheele wandeling van Rathewalde af, had maar vijf kwartier geduurd, en was 't half elf, waarom wy besloten hier een uurtje uit te rusten, terwyl de hupsche logementhouder in het Gasthof Zum Sächsischen Schweiz mij zijn, werkelyk boeiend gezelschap schonk, in den tusschen tijd dat mijn' gids, een zadel- of schoenmaker zocht, voor eene kleine reparatie, aan mijn reistasch, 't welk uitmuntend in orde kwam, hoewel het dorpje maar klein is, en ik de vrees koesterde, dat zoodanige

ambachten er niet vertegenwoordigd zouden zijn.

Hohnstein maakt een' veel aangenamer [55] indruk, dan het grootere Rathewalde. De burg, of het kasteel, tegenwoordig als tuchthuis in gebruik, ligt schilderachtig aan de uiterste rand, van steil afdalende rotsen; de bezigtiging wordt wel veroorloofd maar gevoelde ik hoegenaamd geene roeping, om gevangenissen te bezien, en bleef ik, in tegendeel liever in de vrije natuur onze wandeling vervolgen, een half uur lang door digte bosschen, tot aan de Brand, een beroemd uitzigtpunt, dat eenige overeenkomst met de Bastei heeft, maar meer boschryk en ernstiger is.

Het gebergte ligt naderbij, doch ontbreekt het gezigt op de Elbe; door sommigen wordt aan dit punt de voorkeur gegeven, mij beviel de Bastei intusschen beter. Hier zijn al de verschillende bergspitsen, zoo als de Rosenberg, de Pfaffenstein, de Liliënstein, en zoovele andere naast en achter elkaar tegelyk zichtbaar, terwyl in tegendeel op de andere slechts enkele dier toppen te zien zijn.

De restauratie ligt schilderachtig, onder digt geboomte, maar is zeer primitief, dat wel te [56] verwonderen is, zoo digt in de nabijheid van Schandau, waar zomers door de talrijke logés, zoo veelvuldige uitstapjes, worden gemaakt.

Onze verdere wandeling, bragt ons langs de "Mehlsäcken", zeer vreemd gevormde rotsen, die in werkelijkheid, op monsterachtige, regtopstaande, van boven digtgebonden meelbalen gelijken, terwijl we een eind verder, een prachtig uitzigt van boven af, in het trotsche Tiefenbachthal genoten.

Over de talrijke trappen der Prinzensteig, door een' romantischen rotsketel, daalden wij hierin af, en kwamen, na 10 minuten, weder, in het heerlyk groene liefelyke Polenzthal, dat met de trotsche, zoo-even verlaten, ruwere natuurtooneelen, eene genotvolle tegenstelling vormt.

Men was druk bezig, door dit dal een' spoorweg te bouwen, waarvan de hooge dam, hier en daar, het fraaije landschap wel eenigermate belemmert.

Langs den ingang, eener pas voltooide tunnel, en voor bij de schilderachtige Porsch[57]dorffer mühle, kwamen wy aan het dorpje Porschdorf, dat door het bouwen van talrijke villas, zeer in bloei toeneemt, en met der tijd na de voltooiing van den spoorweg, in directe verbinding met de Boheemsche baan zal komen.

Een half uur stroomafwaarts van Schandau, mondt het Polenzthal in het Elbethal, waar we, dwars over de spoorwegwerken gaande, in korten tyd arriveerden.

Ik begaf mij naar het hotel Dampfschiff, beroemd om zijne fraaije ligging, waar my eene kamer met dakzigt werd aangewezen, doch kreeg ik, op mijne gegronde aanmerking, eene boven hoekkamer, met vier ramen, naar alle zijden met de prachtigste uitzigten, over de Elbe, stroomop- en afwaarts, en op den tegenovergelegen, bergachtigen oever, waar onophoudelyk, stoombooten en spoortreinen, leven en beweging aan dit tooneel schonken. Het meerendeel van de vele hotels, ligt dan ook aan de rivier, en wordt Schandau, als middenpunt van de Sächsische Schweiz door talryke touristen, als stands-kwartier gekozen. [58] Het stadje is hierdoor buitengewoon levendig; allerwege vindt men pensions en villas en strekt het zich, een heel eind in het Kirnitzsch-thal uit, tot aan het mineraalbad en het Schützenhaus. De wandelpaden over de naburige hoogten zijn in uitstekende order, met verscheiden fraaije uitzigtpunten, waarvan de Schloss-bastei, met eene groote restauratie, juist op den hoek, van het Elbe- en Kirnitzsch thal de voornaamste is. Men ziet hier verrukkelyk op de stad neder, en is het panorama, over de omliggende bergen, door de meerdere hoogte, belangrijk uitgebreider en fraaijer dan uit de kamer in 't hotel. Mijn verdere klim naar den Schlossberg beloonde minder, daar die te veel door houtgewas ingesloten ligt.

Tegen 't vallen van den donkeren, in 't hotel teruggekomen, vond ik de terrastuin, die zich tot aan de landingsplaats der stoombooten uitstrekt, geheel verlicht. Al de logés hadden er zich tot het souper verzameld en onder deze, mijne oude kennissen, de familie [59] Ebart uit Staffelde, die ik s'middags onverwachts op de Brand trof, en die ik de opgaaf van 't hotel verschuldigd was. Ik bragt een' aller-gezelligsten avond, in hun gezelschap door, waarna we op nieuw, doch nu voor goed afscheid namen, want hun terugkeer naar Pommeren, was op den volgenden morgen bepaald, dat my werkelyk zeer speet.

Vrijdag 14 July.

In den regel laten de touristen zich per rijtuig van hier, naar de Lichtenhainer waterval brengen, in afkorting van den grooten dagmarsch, met de bergbeklimmingen, die te wachten zijn. Dit algemeen voorbeeld volgende, nam ik om 6 uur, rijtuig te Schandau doch had die kosten kunnen besparen, wijl later bleek, dat deze anderhalf uur distantie nog best te voet, aan de tour had kunnen toegevoegd

worden. Evenwel blijft het een' prachtige rid, het Kirnitzschthal opwaarts langs al de villas, en het mineraalbad, dat misschien een 20 minuten van de stad verwijderd ligt.

Hier voorbij nemen de woningen snel in aantal [60] af, het dal vernauwt zich gaande weg, de rotsen treden in 't gezigt, de zandsteen verdwijnt, en vertoonen zich de granietwanden, die onmiddelyk naast den straatweg en aan de overzijde der beek, zich steil verheffen. Zeer imposant is deze prachtige berg-natuur; jammer dat het doel zoo spoedig bereikt is.

De Lichtenhainer Wasserfall, die evenals de Amselfall, zijn kort bestaan aan kunst te danken heeft, liet ik maar onbezocht; algemeen toch worden ze weinig meer dan tooneeldécoraties geacht, door ieder die werkelijke watervallen gezien heeft, en begon ik met mijn' gids, onmiddelyk de wandeling.

Over de beek loopt het voetpad, vrij sterk stijgend het bosch in, en haalden we spoedig, een' eenzamen wandelaar, een tourist uit Berlijn in, die zich bij ons aansloot, en ons, de geheele tour zijn zeer middelmatig gezelschap schonk.

De beroemde Kuhstall was weldra bereikt; een ontzettend massief rotsgevaarte [61] in de gedaante van eene breede platgedrukte poort, die aan de zuidzijde, zich belangrijk verwijdt, en op een terras voert, met uitzigt op den grooten Winterberg.

In den dertigjarigen oorlog, werden deze rotsen, als toevluchtsoord, door de omliggende boeren gebruikt, en ziet men enkele sporen van een' vroeger bewoonbaren toestand.

In de nabijheid, bevindt zich een logement, nog al somber, onder digt geboomte gelegen.

Door de "Nasse Schlucht", eene naauwe vochtige kloof, daalt men over talloze trappen onder in het dal af, tot aan de plaats, waar in den regel, de touristen-paarden staan te wachten. Jammer dat in dit hoogst imposant landschap, door eene geprivilegieerde bedelarij van draaiorgels en straatmuzikanten, zulk een wanklank wordt aangebragt.

De verdere weg loopt door de Habichts-Grund, een dal tusschen de bergen der Kuhstall en den kleinen Winterberg, en bereikt het prachtige Wildensteiner Wald, waar het stijgen weder aanvangt, en dat zeer steil, waardoor we behoorlyk warm waren, by onze komst boven [62] by het Pavillion, een aandenken, aan een jagdavontuur van August de Derde.²⁰

Dit koepeltje schijnt bouwvallig en is de toegang verboden, dat na zulk eene klim teleurstelt, doch op een vooruitspringend bergplateau, wordt oogluikend, eene kleine industrie uitgeoefend, die den vermoeiden wandelaar, uiterst welkom is. Eenige vrouwen met groote korven, bieden bordjes met wilde aardbeziën en flambozen ten verkoop aan, zeer net en zindelijk en hoogst verkwikkend.

Het uitzigt van dit plateau is prachtvol over tal van bergen en bosschen met het witte kerkje van het laatste Sächsische dorp Hinterhormsdorff, en de kleine Winterbergfelsen regts, geheel verweerd vol gaten en scheuren, als eene monsterachtige spons met, hier en daar vreemdsoortige echos.

De wandeling van den kleinen- naar den grooten Winterberg, duurt slechts een half uur, zonder veel klimmen, en vonden wij in het ruime logement de gewenschte rust en verkwikking, deze laatste evenwel van zeer [63] middelmatig en duur gehalte. Na de noodige bekoeling, beklommen wij den toren, die boven het huis uitsteekt. Het woei er geducht en was den gezigteinder nevelig, zeer ongunstig voor de vergezigten, zoodat het zeer beroemde panorama, een veel minder gunstigen indruk maakte, dan dat op den kleinen Winterberg, en wij teleurgesteld, onze tocht al spoedig vervolgden.

Aanvankelyk loopt de weg nog door het woud, over een zeer moerasachtigen bodem zoodat men het pad, met dwarshouten, heeft moeten beleggen, of zooals men daar zegt een "Knüppeldammweg".

Na verloop van een kwartier, kwamen wij aan de Boheemsche grenzen, op een terrein, dat door een grooten boschbrand in 1842 geheel kaal geworden, doch thans weder met jong plantsoen bedekt is, en hadden wy nu al spoedig den Prebischthor bereikt, wiens trotsche rotsbouw, in Deutschland en misschien wel in geheel Europa niet overtroffen wordt.

[64] Een 50 voet lang, colossaal steengevaarte, ligt horizontaal, met het eene eind op den rotswand, en met het andere, op eene rotspijramide, die steil, uit het dal oploopt. De boog of poort hierdoor ontstaan is 65 voet hoog, en wordt door een' langen dennenboom, die er juist onder groeit, nog niet aangeraakt.

Een klein eind verder staan, nog meer zulke rotsmassas, "de Kreuzstein, en de Prebiskegel, terwijl van allen, de zandsteen afgerond en glad is, alsof ze geslepen ware, en ten gerieve van den bezoeker

20 Friedrich August II (1696-1763). Keurvorst van Saksen en in 1733 - als August III - koning van Polen.

overal met hekken voorzien, dat de beklimming uiterst gemakkelijk maakt. Het uitzigt van hier in het boschrijk Bielthal is hoogst fraai.

Aan de eene zijde, onder de boog, bevindt zich eene restauratie, met eene vrij goede keuken en uitmuntende oostenrijksche wijnen: een groot genot, na de lange wandeling.

Een zeer steile trappenweg daalt van hier in 20 minuten in het Bielthal neder, tot [65] op den straatweg, die we, een uur lang, tot aan Herrnskretsch en vervolgden.

In 't begin, door dicht woud, waarin een' zaagmolen van den Vorst van Clarij, allerschilderachtigst, tegen het groen uitkomt, en verder, voorbij den ingang, van de Edmunds Grund, een prachtig neven-dal, even bekoorlijk als het Bielthal zelf.

Om 1 uur kwamen wij te Herrnskretsch, dat aan de Elbe, op den hoek van het Kammnitzthal, tegen steil oplopende rotsen gelegen is, die zelfs over de huizen heenhangen.

't Is een wondervol, ongemeen prachtig punt, waarby de schoonste partijen van den Rijn, in het niet verzingen, en een waardig slot van de onvergetelyke trotsche tour, door de Sächsische Schweiz.

Hier moest ik mij scheiden van mijn' hupschen gids Gottlieb Wehnert, dat mij werkelyk veel meer speet, dan het afscheid van mijn' Berlijnschen reisgenoot, die beiden per stoomboot, de rivier afvoeren, terwijl ik zelf, mij per roeiboot naar het spoorwegstation Schöna, aan den anderen [66] oever liet overzetten. Ook dit dorpje ligt ongemeen fraai, en door de, sterk afnemende breedte der Elbe, zijn van weers zijden, de tegenovergelegen oevers uitmuntend te onderscheiden. Het gezigt van Schöna op Herrnskretsch spant intusschen de kroon.

In een' grooten salonwagen, met weinig passagiers, en uitstekende gelegenheid tot uitzien, vertrok ik om 4 uur, Elbe opwaarts, en spoorde in een half uur naar Bodenbach waar de vrij gemakkelijke revisie op de Boheemsche grenzen plaats vond.

Schöna en Bodenbach, liggen beide, op den linkeroever: het eerstgenoemde in Sachsen en het laatste in Boheme, terwijl Herrnskretsch mede Boheemsch is.

De rid langs de rivier is ongemeen fraai, doch vormen Bodenbach, met het tegenoverliggend Tetschen ongetwyfeld het glanspunt.

Eene prachtige, colossale ijzeren kettingbrug en een spoorwegbrug wat verder, verbinden de hooge oevers.

Het uitzigt stroomopwaarts, wordt vlakker, [67] 't welk een mooi vergezigt, en tegelijk een liefelyk contrast oplevert, met den bergachtigen bodem, waarop de stad Tetschen ligt, en het schilderachtig slot van den Graaf Thun, juist tegenover de brug, op een' hoogen zandsteenrots, te midden van heerlyke tuinen.

De 2 uur oponthoud, vóór het vertrek, van den trein naar Teplitz, besteedde ik aan eene klim naar het Café Belvédère.

Dit gerenommeerde uitzichtpunt viel mij evenwel tegen: 't is te veel bedekt, door boomen en huizen, en nog veel minder beviel mij de inrichting van het Café zelf. De wandeling door Bodenbach is loonender, de breede straten met fraaije gebouwen maken een gunstigen indruk.

Om 7 uur vertrok de trein naar Teplitz, het Eulauerthal opwaarts, langs den regter oever der Eulauer Biela, eene fraaije afwisselende streek, tot het boschrijk Erzgebirge behoorende, met den hoogen Schneeberg steeds ter zijde.

Achter station Rosenthal wordt het landschap vlakker, en eentoniger; rijke bruinkolen mijnen [68] strekken zich allerwege uit, met hooge rookende schoorsteen, van de vele fabrieken, wier aantal in dit mijndistrict legio is.

Te Aussig, een net stadje met vriendelijk voorkomen, het groote kruispunt van de spoorweglijnen naar Karlsbad en Teplitz, moest ik van trein verwisselen, en had nu weldra mijn doel bereikt.

Om half negen hield de trein, te Teplitz aan 't station stil, dat een heel eind, buiten de stad ligt. De eerste indruk was meer vreemd, dan aangenaam, doch den volgenden dag, bij nadere bezigtiging, kwam ik van dit ongunstig oordeel, geheel terug; aan alles bemerkt men onmiddelyk, in een geheel vreemd land te zijn.

Ik liet mij, per droschke, naar 't hotel Goldnes Hirsch brengen, dat in een pension veranderd was, en reed toen naar het dicht by gelegen hotel Stadt London. Hier was het evenwel zoo bezet, dat de eigenaar, zeer beleefd, mij zijne eigene kamer, op 't parterre afstond, met uitzigt, in de groote inrijpoort of corridor, die naar landsgebruik, dwars door het huis, en aan [69] de achterzijde, naar de keukens, stallen en andere inrichtingen voert. Hier was dit ten deele ook het geval, doch verder

gaande, gaf ze toegang, tot een' grooten, fraai aangelegden tuin, met de eetzaal ter zijde, wier openstaande glazen deuren, verleidelijk uitnoodigden om binnen te treden.

Ik gaf hieraan, natuúrlyk gevolg, en soupeerde uitstekend, met onvergelykelyk, lekkeren Hongaarschen wijn.

Zaterdag 15 July.

In navolging van elk rechtgeaarden²¹ badgast ging ik te 6 uur naar den Kurgarten, die dicht by 't hotel ligt. De aanleg is smaakvol doch de vele mozaïkperken wat stijf.

Aan de eene zijde, staat het fraai theater, en aan de andere het badhuis, terwyl in de muzyktent, een vrij goed orkest, zijne mélodiën in de reine morgenlucht, deed weergalmen. De badgasten, in geen groot aantal aanwezig, wandelden al drinkende, de lanen op en neer, volkomen als op iedere andere badplaats.

In strijd met het Oostenrijksch gebruik, ging [70] ik niet in een café, maar in mijn eigen hotel ontbijten, dat mij gemakkelijker uitkwam, en vond daar, zooals te verwachten was, het stelsel der "Zahlkellners" weer terug, dat mij, in der tijd te Weenen zoo dikwyls verveeld had, omdat die heeren, gewoonlijk niet te vinden zijn, op het oogenblik als men ze nodig heeft.

't Hotel Stadt London, ligt op den hoek van de Schlosz-platz, aldus genaamd, naar het slot of paleis, van Vorst Clarij, een groot eenvoudig gebouw, dat door de poort, toegang verleent tot het park, en de geheele lengte van het plein inneemt, met de slotkerk daarnaast, en het postkantoor aan de overzijde, waar ik, tot mijne teleurstelling geene brieven vond. Op het midden van het plein, staat het oudste, monumentale sieraad der stad, de "Dreifältigkeitssäule" van den beeldhouwer Braun, die ook de beroemde steenen brug te Praag²², met zijne werken heeft versierd.

De hoofdstraat of Langedasse, doorgaande kwam ik op de markt, met het statig Rath[71]haus, en door verschillende levendige en nette straten, in het dorp Schönau, met het oude Teplitz, door eene rij groote hotels en villas verbonden, waaraan zich de openbare badhuizen en de Kurpromenade aansluiten.

In de nabijheid, ligt de Mont-de-Ligne, een heuvel van 735 voet, waar een pavillioen in gothischen stijl, tot café ingerigt, een fraai panorama aanbiedt, over Teplitz en het lager liggend Schönau, met de bekoorlijke omstreken, tegen de hellingen van het Erzgebirge.

De voornaamste wandeling is wel het Schloszpark, dat te midden van hoog opgaand hout, de schilderachtigste waterpartijen omvat, en door sierlyken aanleg en fraaije bloemen, aan het park op het Loo, herinnert.

De inwoners en badgasten van Teplitz, mogen den Vorst van Clarij, wel dankbaar zijn, voor den vrijen toegang, die ten allen tijde, welwillend wordt vergund, en bovendien, voor zijne pogingen, om de wandelingen te veraangename, door het openstellen van een gebouw voor publieke amusements, en vindt men er [72] nog eene restauratie, een café en eene muziktent, waar zich dagelyks van 11 tot 4 uur de Kur-kapel laat hooren. Het talryk publiek, uit alle standen der maatschappij, bewijst, dat dit genot, dan ook wel op prijs wordt gesteld.

Om 1 uur werd in mijn hotel, table d'hôte gehouden, eene zeldzaamheid in Oostenrijk, waar steeds à la carte wordt gegeten, en was het eenvoudig, maar goed menu zeer billyk. Het couvert fl 1. en ½ flesch uitmuntende Vöslauer 65 Kreutzer.

Nadenmiddag, maakte ik eene wandeling naar den Schlackenbourg, op eene hoogte buiten de stad; een zeer eigenaardig kasteel uit ijzerslakken en steenen te zamen gevoegd, uitwendig volkomen eene ruïne van een versterkt slot, waarvan de verschillende vertrekken, zoo groote als kleine tot restauraties zijn ingericht, en die naar alle zijden, de prachtigste uitzigten over den omtrek schenken. In het hieraan grenzende plantsoen staat een monument, ter eere van den overleden Koning van Pruissen Friedrich [73] Wilhelm III²³, eenvoudig maar smaakvol uitgevoerd. Van dit punt, wat lager dan het kasteel, en meer op den voorgrond gelegen overziet men de geheele stad, met den Kurgarten en de badhuizen in de laagte, en den 1200 voet hoogen Schloszberg in de verte, die ik plan had gemaakt van hier uit te beklimmen, doch schrikte de groote hitte mij af, zoodat ik met opoffering, van het fraaije panorama

21 Er staat: weggeaarden.

22 De Karelbrug. De beeldhouwer Braun is niet getraceerd.

23 Frederik Willem III (1770-1840).

daarboven, weder afdaalde, en op het balcon van 't Theater gezeten, de grootste hitte liet voorbijgaan, om toen nogmaals het Schlosspark te bezoeken, waar de avondzon, de schilderachtigste lichtschakeringen tooverde, over het trotsche geboomte en over de spiegelgladde vijvers, met de talrijke zwanen, die er statig overheen zwommen.

Eene kalme rust heerschte, in die heerlijke dreven, welke s'morgens getuige waren, van eene opwekkende muziek, die honderden toehoorders te zâam had gelokt, terwijl nu maar weinige wandelaars, eenig leven in die plechtige stilte bragten.

Het was eene waren opoffering om dat heerlijk [74] bosch vaarwel te zeggen, en te verwisselen voor de bedompte atmosfeer van het Theater, doch de reeds te voren gekochte toegangskaart voor de opera, noodzaakte mij, stadwaarts te gaan, om de operette *Fledermaus* van J. Havelij, muziek van Joh. Strauss²⁴ te hooren opvoeren. Men speelde verdienstelyk en de costumes waren zeer net, maar de fraaije zaal helaas, slecht bezet.

Om 9 uur liep de voorstelling ten einde en was de avond nog niet eens, geheel gevallen, zoodat ik vóór 't souper tijd had, eene poos in den tuin van 't hotel te verwijlen.

Zondag 16 July.

Om half acht uur had ik mij voorgenomen af te reizen, doch wenschte vooraf te ontbijten, in 't café van het park. Ik dwaalde hier rond, maar konde, denkelyk door de haast, het gezochte punt niet terugvinden, zoodat ik mij te vreden moest stellen, mijne koffy, in den tuin van 't hotel, te drinken, en verliet ik per omnibus de "stad London", waar ik gedurende mijn kort verblyf, zeer tevreden was.

In de fraaije wachtkamer van 't station, behoefde [75] ik niet lang te wachten; de trein voerde mij alras Praag tegemoet; in den aanvang dezelfde lijn terug tot Aussig, het groote spoorwegkruispunt, waar even als te Teplitz de menigvuldige opschriften in de Boheemsche- en de Czechische talen mijne aandacht trokken.

De ligging van Aussig is zeer lief aan de zamenvloeiing van de Elbe en de Biela, met een levendig verkeer, door de nabijgelegen steenkolen mijnen. De baan loopt van hier, langs den linker Elbeoever stroomopwaarts; een prachtige rid, veel fraaijer dan de Rijn tusschen Koblenz en Bingen. De rivier wordt gedurig smaller; op het laatst naauwelyks de halve breedte van den IJssel. Tegenover het dorpje Salesl, stijgt eene steile 85 meter hoge rots, de "Lürlei" der Elbe, uit den vloed, omhoog, bekrond door de aanzienlijke ruine van den burg Schreckenstein in 1426 door de Hussieten verwoest. By het dorpje Gross-Czernosek, beroemd door zijn wijn, nemen de bergen een einde, en hoewel de landstreek nu vlakker wordt, geven toch de stadjes Lobositz, Theresiënstadt en Raudnitz, welk laatste, zeer schilderachtig [76] ligt, veel afwisseling. Bij Unter-Berschkowitz verlaat de baan de Elbe, om al spoedig langs de Moldau verder te loopen, door eene fraaije landstreek, die achter Kralup weder bergachtiger wordt, terwyl later kale rotsen steil in de rivier afdalen, totdat men, over eene 1100 meter lange viaduct, de Moldau passeert, en de hoofdstad van Boheme, het trotsche Praag binnenspoort, waar ik te 1 uur mijn intrek nam, in 't hotel d'Angleterre, Portchitscher-strasse, in de nabijheid van 't station.

Na 't eten, dat er natuurlyk à la carte, en tegen dadelijke betaling plaats had, ging ik, gewapend met een platte grond, en volgens gewoonte zonder gids, op goed geluk de stad in, eerst naar 't post- en telegraafbureau, sedert korte jaren te zamen vereenigd, in één groot gebouw, een waar paleis, van 4 étages met 23 ramen in front.

Even als te Teplitz, vond ik mij, ook hier teleurgesteld, en bleek eenige maanden later, uit een retour brief, dat de berekening voor den vervoerstyd, één dag te kort was [77] gesteld geworden. De afwezigheid van eene telegram, schonk mij intusschen de troost, dat te huis niets byzonders was voorgevallen.

De verschillende merkwaardigheden, die over andere steden verdeeld zijn, waardoor de bezoekers worden uitgelokt, bezit Praag alle vereenigd.

Eene prachtige rivier, die haar in het midden doorsnijdt; groene eilanden midden in de stad; fraaije bergen die overal er in nederzien; heerlijke uitzigten in het verre verschiët; torens van iederen vorm, en iederen stijl, in zoo groot aantal, als misschien geen andere stad van Europa ze kan aanwijzen,

24 De operette *Die Fledermaus* uit 1874, libretto van J. Halévy (niet nader getraceerd), muziek van Johann Strauss (1825-1899).

trotsche paleizen, oude kerken en kloosters in 't oneindige; straten, stegen en steegjes, vol van de schilderachtigste punten; groote en kleine pleinen, door kunstenaarshand versierd, bruggen zonder gelijke, en overweldigende imposante groepen van groote huizenmassas; verzamelingen van geschiedkundigen aard; theaters, muséa, het Vorstelyk Hradschin²⁵ en eindelyk de gemengde bevolking van [78] Duitschers, Bohemers, Polen, Czechen en Hongaren, wier onderscheiden talen, allerwege worden gehoord, en in couranten of publieke aankondigingen, onophoudelyk in 't oog vallen.

De stad, op heuvels gebouwd, beslaat eene oppervlakte van 3 uur in omvang, en telt 177000 inwoners, waarvan $\frac{4}{7}$ part Bohemers en $\frac{3}{7}$ Duitschers.

Van 't postkantoor, vervolgde ik mijne wandeling over de fraaije Graben, de Wenzelsplatz en de Ferdinandstrasse, langs het Boheemsch theater, waar, in plaats van 't oude gebouw, een prachtig nieuw, in aanbouw is; 't ligt op den hoek der Ferdinandstrasse, en de kaai langs de Moldau, juist tegenover de prachtige Kaiser Franz brug.

De kaai, langs gaande, kwam ik aan het Sophiën-Insel, het doel mijner wandeling. Op dit eilandje, geheel als tuin aangelegd, bevindt zich eene groote badinrichting met de noodige nevengebouwen, en een paar rivierbaden, en onder het lommer der boomen een grooten muzijktempel, waar een militair [79] corps, voor een vrij talrijk publiek, blijkbaar tot alle standen der samenleving behoorende, zich deed hooren.

De muziek, uit de meest geliefde motiven van verschillende operas gekozen, en verder nationale liederen, muntte meer door kracht dan fyne nuances uit, terwyl in de pauzes de verwijderde toonen, van 't orchest, op het nabijgelegen Schützen-eiland weergalmden, dat onwillekeurig, aan de tenten, op eene kermis herinnerde; weinig in overeenstemming met de statige rivier, en de heerlyke oevers.

Het gezigt op de kaai, aan de stadszijde, deed mij eenige overeenkomst bespeuren met Musis-Sacrum te Arnhem; terwijl voor de talryke rookers, kleine gutta-percha slangen, aan de gaslantaarns waren aangebragt, om het gebruik van lucifers in de open lucht te vervangen.

Na eene geruime poos toevens, wandelde ik terug, naar de Kaiser Franz Brücke, eene colossale, 460 meter, lange, ketting brug in 1841 geopend, die in 't midden op het Schützen-eiland rust, waar men met talrijke trap[80]pen op afdaald. Dit eiland, dubbel zoo groot als het Sophiën-insel, wordt door de brug die misschien een vijftig voet hooger ligt, in twee deelen, gesplitst en is evenzeer als tuin aangelegd.

Langs de oevers, bevinden zich rivier baden, en op de eene helft, eene groote restauratie met aparte balzaal en muzyktent.

Het hier aanwezig, veel talrijker publiek scheen geheel tot de lagere middenstanden te behooren. Er werd uitsluitend boheemsch gesproken, zelfs het programma was in die taal gesteld.

De muziek van egaal kaliber, als de andere verplaatste zich by vol daglicht, te 6 uur, reeds in de balzaal, om beurtelings eene dans te spelen, of een nummer van 't programma onder de tent uittevoeren, dat ik als een signaal opvatte, om de wandeling naar de Kleinseite aan den linker oever te vervolgen.

Dit deel van Praag, zoude even als de Neustadt te Dresden, eene voorstad kunnen genoemd worden, ware het niet, dat hier het Hradschin ligt.

[81] De indruk van de meer morsige, digt bebouwde huizenreeksen is weinig opwekkend en de uitsluitend Boheemsche bevolking, zoo anti-duitsch gezind, dat, ofschoon ieder de laatste taal kent, men ze, als démonstratie tegen over Oostenrijk, niet verkiest te spreken, zoodat ik geen de minste aanwijzingen, over den weg naar den Hasenberg konde bekomen die het fraaijste uitzichtpunt, bij avond verlichting over de geheele stad moet aanbieden. Ten laatste kwam ik door de welwillende hulp van een politieagent, ter bestemder plaatse, om er tot mijne teleurstelling te vernemen dat den toegang gesloten was, en keerde dus onverrichter zake terug.

Door tal van straten, alle tot de Neustadt behoorende, die de Altstadt, van alle zijden als een' gordel omringt, leidde mijn verderen weg over de Karloplatz, vroeger de veemarkt, een énorm plein, thans als wandelpark, aangelegd en door de Korngasse, eene zeer breede straat, immer langzaam stijgende, naar de Kornthor en Rossthor, ten oosten van de stad, waar men bezig is, de oude vestingwerken te sloopen [82] en ze in openbare wandelingen te herscheppen. Een eind verder ligt de Neuthor, in de nabyheid van 't station, en dus ook van mijn hotel, waar ik, met het vallen van den avond afgemat

25 De burcht Hradcin werd in de zestiende en zeventiende eeuw gebouwd.

door de énorre distanties, terugkeerde.

Maandag 17 July. ging ik ontbyten, in den tuin der restauratie van 't spoor, en nam toen, door de ondervinding van den vorigen dag, wijzer geworden, een valet-de-place, om mij voor mogelyke spraakverwarringen te vrijwaren.

Nog voor den aanvang der wandeling, wierd aan mijne kamerdeur geklopt, en vertoonde zich de bedelmonnik, waarvan Baedeker²⁶ spreekt, om uiterst beleefd, eene bus te présenteren, voor de eene of andere liefdadigheidsinrichting.

Door de Pulverthurm, komt men in de Altstadt. Eene schat van antieke gebouwen, kerken, paleizen en privaattwoningen, trekken er, als om strijd de aandacht, waaronder vooral het Rathhaus in gothischen stijl met fraai portaal, en merkwaardig astronomisch uurwerk uitmunt.

Niet minder interessant, is het Jodenkwartier, een warnet van oude smalle straatjes, die bij [83] hoogen waterstand der Moldau soms onderloopen en waar zich 9 Synagogen bevinden; onder deze is de Altneuschule, wel de merkwaardigste; half in den grond gebouwd, en zoo spaarzaam verlicht, dat geruimen tijd noodig is, om het oog aan de daar heerschende duisternis te gewennen, en aanschouwt men er dan muren, geheel zwart van ouderdom, met bankwerk en kerksieraden uit lang vervlogen eeuwen, en een groot vaandel, bijna zoo lang als de geheele kerk, een geschenk van keizer Ferdinand III²⁷, als belooning voor de dapperheid der Joden, by het beleg van Praag in 1648. Deze Sijnagoge, dateert van den aanvang der 13 eeuw.

Even eerwaardig in zijne soort, is het nabijgelegen Jodenkerkhof, sedert 1780 niet meer in gebruik, dat eene warboel van onkruid en oude grafsteen, vol hiëroglifphen moet zijn, waarvan ik de bezigtiging maar achterwege liet, om mij liever naar het Hradschin te spoeden.

De Jodenbuurt grenst aan de Moldau en voert eene nieuwe brug, de Kettensteg genaamd [84] naar de Kleinseite, en verder naar het Hradschin, dat op een heuvel gelegen, boven de geheele stad zich verheft.

Achter een volgens bezochten wij er de verschillende merkwaardigheden, aanvangende met de gevangenistoren, die geheel in verval is, en in welks kelder een' put of verlies²⁸ wordt getoond, waarin de gevangenen werden nedergegooid; daarna het damesstift, een toevluchtsoord voor onbemiddelde adelyke freules, waar een balkon het beste uitzigt over de stad schenkt, en dat werkelyk zeer fraai is, doch ongetwyfeld bij avondlicht met de zon in 't westen, nog oneindig imposanter moet wezen.

De Dom of St Vituskerk, met het monument van Johannes von Nepomuk, de beschermheilige der stad, geheel in zilver uitgevoerd biedt overigens weinig merkwaardigheden meer, dan alle andere R.C. kerken.

Van hier gingen we naar het hoofdgebouw, "de Burg", ten deele residentie van de keizerlyke familie, zoodat de privaatvertrekken voor het publiek ontoegankelijk waren. [85] Onder de verschillende bijzonderheden, die getoond worden, munten hoofdzakelyk uit, de Krooningszaal der Boheemsche koningen, de troonzaal, de groote eetzaal, en, de dubbel zoo groote danszaal, de beide laatste wit met goud geschilderd en rijk met spiegels versierd; verder laat men nog de oude Landtagsstube zien, in geheel onveranderden toestand, zooals ze was in 1618, toen graaf Thurn²⁹, de beide keizerlyke stadhouders Martinitz en Slawata, uit de vensters liet werpen, 't welk de eerste aanleiding tot den dertigjarigen oorlog gaf.

Eene kleine lafenis, in een bierhuis, op het hoek, van eene rij particuliere woningen, mede op het Hradschin aanwezig, schonk weder nieuwe kracht, en volgde toen het Capucijner klooster, met koorgangen, eene aparte bedevaarts kapel, en de kerk, welke laatste, eene buitengewone pracht van edelgesteenten bezit.

De beleefde geestelyke, die de deuren dezer heiligdommen, ontsloot, maakte mij attent op het carillon, een groote zeldzaam[86]heid in Duitschland, 't welk om 12 uur begon te spelen, doch voor mij, als Hollander, waar men ze in alle steden, tot vervelens toe hoort, weinig boeiends had.

26 Karl Baedeker (1801-1859). Befaamd schrijver van reisgidsen.

27 Ferdinand III (1608-1654/1657). Duits keizer.

28 Een verlies is een onderaardse gevangenis.

29 Graaf Thurn leidde een algemene opstand tegen de, zonder de toestemming der stenden, benoemde keizer Ferdinand II.

De Hradschinplatz, een imposant, langwerpig vierkant plein, wordt aan de noordzijde begrensd, door het en de huizen van de Domheeren; ten zuiden door het vorstelyk Schwarzen-berger paleis; westelyk door het voormalig Toscaansch paleis, dat tegenwoordig in een kazerne is herschapen, en eindelyk oostwaarts, door een hekwerk, dat toegang verleent, tot den voorhof van den Burg.

In eenige van deze, bevinden zich nog schiderijen verzamelingen, die ik, uit vermoeidheid onbezocht liet.

Het beroemde Hradschin blijkt dus eene verzameling te zijn, van de meest uiteenlopende en schijnbaar tegenstrydigste gebouwen, voor alle doeleinden in gebruik, waavan ik vele nog niet eens noemde; eene stad in eene stad, die hoofdzakelyk aan de historische herinnering als residentie van het Boheemsch [87] vorstenhuis, de grootste belangrykheid ontleent: als 't ware een nationaal aandenken van onberekenbaar belang voor het geheele volk. De totaal indruk liet mij evenwel eenigermate onbevredigd, denkelyk als gevolg van minder juiste geschiedkundige kennis.

Door een ander deel van de Kleinseite teruggaande, langs het colossaal monument van Radetski, 10 meter hoog, waar deze veldmaarschalk, op een schild staat, dat door 8 soldaten wordt gedragen, kwamen wij over de Karls-brug³⁰, zoowel uit historisch als godsdienstig oogpunt, de beroemste van alle bruggen te Praag. Ze is aan beide zijden, door oude verdedigingstorens afgesloten, die menigvuldige merkteekens dragen, van beschadiging door geschut, toen in 1648, deze brug de groote kampplaats was in den oorlog met de Zweden, en weder, 2 eeuwen later, in 1848, toen de studenten er de hoofdbaricade van maakten.

Ook uit artistiek oogpunt, is ze belangryk. Dertig standbeelden en groepen, waaronder sommige zeer verdienstelyk, door den beeldhouwer [88] Braun, de ontwerper van de Dreifältigkeitssäule te Teplitz, versieren de peilers.

't Voornaamste is buiten strijd, het metalen beeld van den Heiligen Johannes von Nepomuk, de landspatroom, op de plaats, waar deze volgens de legende in den stroom werd geworpen, omdat de vrome priester de biechtgeheimen der Koningin³¹, niet aan Keizer Wenzel³² wilde openbaren. Vijf helder verlichte sterren omgaven, volgens de sage, het drijvende lijk, en komen jaarlijksch, op den 16 Mei, nog duizenden geloovige bedevaartgangers uit Boheme, Moravie en Hongarijen, om de dienst by te wonen, die op de brug zelve wordt gehouden, welke dan rijk wordt versierd, en 3 dagen lang voor de passage is gesloten.

Aan de Altstadtzijde, staat het monument van Karel IV³³ en het Collegium Clementinum, eene groote gebouwen-massa uit de tweede helft der 17 eeuw met 2 kerken, 2 kapellen, 3 poorten en 4 torens, een werk der Jesuiten, waarin een Gijmnasium, Aartsbisshoppelyk Seminarium, bibliotheek, historisch muzeum, sternwacht en een academie van beeldende kunsten met [89] de noodige gehoorzalen zijn bijeengebracht. Een eind verder kwamen wij weder terug by het Rathhaus, juist terwijl het uurwerk volslag speelde; er opende zich een deurtje waardoor eenige méchanike poppen en heiligen beeldjes te voorschijn traden, om door een ander deurtje, evenzoo te verdwijnen, ongeveer als op de ouderwetsche draaiorgels.

Na in myn hotel, à la carte gegeten te hebben, wandelde ik, doch nu zonder geleider, de fraaije Elizabeths-gasse [door], ten einde, naar de, in 1868, voltooide Franz-Jozeph's brug, en over deze naar de Kronprinz-Rudolph'sanlagen.

Een gemakkelyk pad voert in zig-zag, tegen de berghelling, boven naar het Belvédère, eene restauratie met grooten belommerden tuin, die een schoon panorama, over de stad en omstreken biedt met de Moldau in de laagte, en het Hradschin ter zijde, terwijl de tallooze torens, in alle denkbare vormen, zich boven de schildersachtige, huizenmassas verheffen. Groote dammen in de rivier met eene opening voor schuiten en houtvloten, die in ijlenden vaart er door heenschieten, dienen tot afleiding van het water naar verschillende [90] molens en fabrieken. Het Belvédère is een allerbekoorlijkst plekje, dat ik naar mijn zin te spoedig moest verlaten, om naar de opera te gaan, geheel aan 't ander eind der stad, in 't Neue Theater bij de Rossthor.

30 De Karelbrug werd in 1357 gebouwd.

31 Niet nader getraceerd.

32 Wenceslas van Luxemburg (-1419). In 1378 koning van Bohemen, in 1400 wegens wangedrag afgezet.

33 Karel IV van Luxemburg (1316-1378). Koning van Bohemen en Duits keizer.

Op deze geducht lange wandeling, poosde ik een oogenblik in 't bierhuis of liever in de restauratie van 't Schwarzes Ross, een zeer bezocht hotel van den eersten rang in de Kolowrat-strasse, waar men, en ditmaal tot mijne groote verwondering, geen Duitsch wilde verstaan, terwyl het my niet minder verbaasde dat een Engelschman, die verschillende talen sprak, en zooals later bleek ook Hollandsch verstond, mij te hulp kwam, een ongehoord verschijnsel, bij eene, zoo weinig behulpzame natie.

Ik moest nu de voormalige Rossmarkt, tegenwoordig Wenzelsplatz genaamd, in de volle lengte overgaan; 't is eene van de statigste straten 50 à 60 meter breed en 682 meter lang, met de standbeelden van den H. Nepomuk en den H. Wenzel versierd.

Het Neustadter theater, een ruim houten gebouw [91] te midden van een' grooten tuin, liet tusschen de reten der planken, zeer prozaïsch, het daglicht doorschemeren, ongeveer als in een cirque. De uitvoering van de opera Guillaume Tell³⁴ en het orkest waren zeer verdienstelyk; ik bragt er een genotvollen avond door, jammer dat de zaal zoo slecht bezet was.

Na afloop soupeerde ik in den tuin, zoo dat het 11 uur sloeg, toen ik huiswaarts keerde. In den aanvang volgde ik de stroom van het publiek, doch by avond was ik den weg spoedig bijster, zoodat ik, uit aanmerking van de herhaalde ondervinding, op het punt van Duitsch spreken, voorzigtiger zoude gedaan hebben, een droschke te nemen. Dit was nu te laat, doch in een winkel wees men mij, voorkomend te regt.

Dingsdag 18 July.

Het kort oponthoud dat ik te Praag mogt vertoeven, liep helaas nu ten einde. Deze merkwaardige stad, zoude een veel langer verblijf regtvaardigen. Om 7 uur nam ik afscheid van mijn uitmuntend hotel, met het weinig uitlokkend vooruitzicht, om tot s'avonds half elf, onophoudelijk door te sporen tot Saalfeld. Gelukkig dat [92] 't niet buitengewoon warm was, zoo dat de rid, minder vermoeijend beloofde te worden. Mijne plaatskaart moest ik in pruisisch geld betalen, dat mij uitnemend te pas kwam en de moeite der inwisseling, van Oostenrijksch geld uitwon.

Voor zoover de spoor, in de nabijheid der stad loopt, is het landschap, allerfraaist, doch volgen dan vervelende hoogvlakten, en later digte bosschen, nagenoeg tot Komotau. Dit plaatsje, aan de helling van het gebergte, wint zeer in belangrijkheid, als kruispunt van 5 spoorwegen, doch door den verren afstand, krijgt men weinig te zien. Te 10 uur kwam er de trein, en ging onmiddellijk verder, het Erzgebergte te gemoet.

De landstreek wordt gedurig fraaijer en is op verscheiden punten, zelfs zeer trotsch. Jammer, dat de uitzigten, door regen en hooger op, door een' digten, ondoorzichtbaren nevel, ten laatste geheel verloren gingen.

De spoor van Komotau, naar Chemnitz vereischte vroeger, een' grooten omweg over Weipert en Annaberg, doch is sedert kort [93] eene zijlinie van Weipert over Reitzenhain en Marienburg in exploitatie gekomen.

Reitzenhain ligt bijna boven op de bergkam die tegelyk de grens vormt tusschen Boheme en Sachsen, en had er dan ook de visitatie plaats. Door den nevel was het gevoelig koud, en moest men met gesloten portieramen, de eenige afleiding die te verkrijgen was, in het gezelschap der medereizigers zoeken, waarmede ik het zeer gelukkig trof.

Bij de afdaling aan de noordzijde van het Erzgebergte, kwamen wij weldra beneden den nevel; vrolijke zonneschijn, verlevendigde op nieuw het landschap, en was de rid door het Zschoppauthal, overheerlyk tot Chemnitz waar we te 3 uur aankwamen, na op het voorlaatste station Tlôha, een kruispunt, gelukkig iets langer oponthoud gehad te hebben, om in allerijl eene côtelette te kunnen nuttigen.

De landstreek tusschen Chemnitz en Géra is goed bebouwd, zonder buitengewoon fraaije gezigten op te leveren, althans tot Gösnitz waar eene aaneenschakeling van lieve dalen aanvangt afgewisseld door boschrijke heuvelen.

[94] Aan 't station te Gera, heerschte tengevolge eener jaarmarkt, eene ontzettende drukte, hoofdzakelijk lieden uit den boerenstand, van de omliggende dorpen. Alle wachtkamers waren als overstroomd, en de bediening, beneden alle critiek, zoo dat de 45 minuten oponthoud mij vreesselyk lang schenen.

34 De opera uit 1829 over de vrijheidsheld Willem Tell door Gioacchino Rossini.

Eindelyk ging het gelukkig weder verder, door eene zeer fraaije landstreek, die evenwel met de invallende duisternis, weldra niet meer te onderscheiden was, en kwam ik ten laatste, om half elf, betrekkelijk weinig vermoeid te Saalfeld, waar een rid, van een half uurtje in eene volgepropte slechte omnibus, als toegift op de groote reis mogt dienen, en werd ik in 't hotel Zum Hirsch gastvrij opgenomen.

Ofschoon de treinen van Praag af, tot Saalfeld, alle uitmuntend aansluiten, zoo had toch het traject zijne onaangename zijde, wijl de grensscheiding, en het eerst onlangs voltooide eind spoorweg, eene onophoudelijke wagenverwisseling, en het nemen van nieuwe plaatskaarten veroorzaakten. Op den duur zullen misschien wel doorlopende wagens en kaar[95]ten in gebruik worden gesteld. Na eene wel is waar korte, maar zeer verkwikkende nachtrust, zelfs niet eens gestoord, door eene zware donderbui, als welkomsgroet der hondsdagen, vervolgde ik

Woensdag 19 July, om half zeven, onmiddelyk mijne reis.

Van Saasfeld, dat zeer antiek schijnt, kreeg ik dus niet anders te zien, als de straten, waardoor dezelfde slechte omnibus van den vorigen avond moest passeren. De indruk was niet kwaad, en de ligging van de stad aan het riviertje de Saale, liefelijk, voorzoover gestadigen regen, daarover liet oordeelen.

Ik expediëerde mijn koffer naar Eisenach, en kwam na 11 minuten sporens, al aan de eerste halt te Schwarza, dat ik tot aanvangspunt, voor mijne wandeling in Thüringen had uitgekozen. De verandering van het weêr, zoo weinig gunstig voor eene voetreis, deed mij met vreugde gebruik maken, van een retourrit naar Blankenburg, op een uur afstand, langs een' aangenamen weg, zoodat ik half acht, reeds in het logement Löwe afstapte.

[96] In de hoop op gunstiger weder, ging ik het stadje eens bezien, dat maar 1400 inwoners telt, en vond er niets merkwaardigs, behalve enkele lieve villas, in de naaste omgeving, hoofdzakelyk aan den ingang van 't Schwarzathal en daar de regen nagenoeg opgehouden had, besloot ik, om 9 uur, de wandeling maar te beginnen. Dit dal en verder het stadje Schwarzburg waren vooreerst mijn doel.

Ik volgde de chaussée, die langzaam stijgende, langs den linkeroever der Schwarza loopt, en al de talloze kronkelingen van deze beek, getrouw medemaakt. Het dal is smal, met enkele fraaije rotspartijen, nu eens afgewisseld door digte dennenbosschen, dan weder door beukenhout, waartusschen de weinige woningen, schilderachtig verspreid liggen, over 't geheel meer liefelyk, dan wel trotsch, toch zoude een heldere zonneschijn, ook hier even als in alle andere bergstreken, een veel gunstiger effect maken, dan betrokken lucht, met nu en dan, eene regenbui, die my te beurt vielen.

Er scheen vrij veel passage te zijn, waardoor de 2 uur lange wandeling, mij werkelijk kort viel.

[97] Dit punt behoort, tot de meest bezochte gedeelten aan de oostzijde van het Thüringerwald, evenals Liebenstein, aan de westkant, en verdient het zijne réputation ten volle. Vooral aan 't eind, waar het dal zich verwijdt en eene kom vormt, waarin het slot Schwarzburg, op een geïsoleerden bergkegel, met het stadje in de diepte, even verrassend en fraai, als onverwacht te voorschijn treedt.

Er zijn drie logementen, één onder in het dorp en twee op de hoogte vóór den ingang van het kasteel. Ik koos het Weisser Hirsch, een groot zeer bezocht hotel, met prachtig uitzigt, waar ik mijne kleine baggage déponeerde, om al dadelyk, den Tripstein, een beroemd uitzigtpunt, 600 voet, boven het dal, te beklimmen. Door digte dennenbosschen, zonder eenig uitzigt, waardoor de verrassing later te grooter wordt, bereikte ik, over de chaussee gaande, in een half uur, de gezochte plek.

Tusschen de boomen, bevindt zich hier een hut of tent, die men, van de achterzijde, binnentreedt, om plotseling, het meest verrassend totaal overzigt, over het geheele dal te genieten [98] met Schwarzburg in de laagte, waartusschen de Schwarza, in ontelbare kronkelingen heenvloeit, om zich aan de linkerzijde, tusschen de bergen van het Schwarzathal te verliezen. Een voortreffelyk panorama, dat niet genoeg kan geroemd worden.

Ter naauwernood boven gekomen, begon het geducht te regenen, dat door het beschermend tentje weinig deerde, doch voor het uitzigt zeer belemmerde; gelukkig hield de bui spoedig op, zoodat ik, in gezelschap van een heer, die zich reeds boven bevond, droogvoets weder naar het dorp, konde terugkeeren, langs een steil, afkortend voetpad.

Aan de zeer bezochte table d'hôte, trof ik de heer A. Tutein Nolthénus en Echtgenoote, de eerste Nederlanders, die ik op mijne reis ontmoette. Inderdaad eene aangename verrassing, om deze voormalige stadgenooten, en tegelyk oude burens, zoo onverwacht hier te ontmoeten. Veel minder aangenaam evenwel, was de verandering van het weder; aanhoudende zware regen, verhinderde alle

wandelingen, en maakte ik dus partij met drie heeren en een' knaap, om [99] ons per rytuig naar Illmenau te laten brengen en verviel hierdoor de tour naar Paulinzelle waar behalve de ruines van een oud klooster verder niets te zien is.

Te 3 uur reden wij af, in de meening verkeerende, op zyn minst, eene eentoonige rid te zullen hebben, omdat de reisboeken, de landstreek geheel onbekoorlyk noemen.

Gedeeltelyk is dit ook waar, doch door de zeer laag gespannen verwachting, viel het mede. De straatweg loopt eerst geruimen tijd, door de wildbaan, van het uitgestrekte Schlosspark, talrijke kudden van prachtige herten, soms 12 tegelyk, vertoonden zich allerwege, tot dicht bij het rijtuig, waarvoor ze geheel niet schuw waren. Later is het landschap, vrij afwisselend, meest heuvels en bouwlanden, en passeerden we het onaanzienlijk dorp Königsee, om eindelijk te half zeven, onder stortregen in Illmenau te arriveren. Dit Weimarsch stadje (1498 voet) is een zeer druk bezocht Molken- en Luftkurort, en vonden wij er tot onze groote teleurstelling alle hotels geheel bezet, en dit zeer tot mijne verwondering, omdat ik voortdurend [100] zoo weinig touristen had getroffen, zoodat we ons gelukkig mogten rekenen, in een klein logement van den derden rang, Zum Schwan 2 kamers, voor ons vijven te bemagtigen.

Eene groote, goed gemeubelde, voorbovenkamer met drie ledikanten, diende als logeerkamer voor mij, in gezelschap van de Heeren Herz een katoen fabrikant uit Anhalt, en zijn zwager de Heer Prauschnitz, een gijmnasiast van de Poolsche grenzen, ver achter Breslau, terwijl de vierde heer, een baron uit Leipzich met zijn zoontje, eene kleine achterkamer bekwamen. Wij waren dus vry wel af, alleen was het onaangenaam, om met vreemden, die men eerst eenige uren kent, al dadelijk de slaapkamer te moeten deelen.

Eene poos na onze komst, hield de regen op en trokken we daarvan dadelijk partij om het stadje door te wandelen, dat niet onaardig ligt, doch in verhouding tot den grooten roep eerder tegenvalt. De lange straat is aan weerszijden, met eene fraaije rij boomen beplant, en staat het kleine badhuis aan het eind, met eene kunstmatige heuvel er tegen [101] over, die geheel van ijzerslakken is gevormd, een gemakkelijk pad slingert naar boven tot bij een vlaggestok, waar men een aardig uitzigt heeft.

Wij gingen gezamentlijk soupeeren in 't hotel Löwe, waar we eigenlijk hadden willen logeeren, en van daar naar de Kurzaal, in 't hotel Kurhaus, eene kamer van geringe grootte, die beleefdheidshalve dien titel draagt, en waar dien avond gedanst werd.

Donderdag 20 July.

Bij ons ontwaken, was het nog altijd regenachtig; uiterst lastig op alle reizen, doch vooral in Thüringen, waar de afstanden, tusschen de fraaye punten betrekkelyk groot en de communicatiën zeer moeilijk zijn. Onze Leipzicher reisgenoot, werd er geheel door afgeschrikt, en vertrok, met zijn zoontje, per eerste post, naar 't digst bij gelegen spoorwegstation Arnshausen.

De beide andere heeren, waren gelukkig met mij van opinie, nog eenigen tijd geduld te oefenen, omdat in bergstreken, op het weer, zeer weinig staat is te maken, en hadden wij [102] de voldoening, dat te 9 uur de zon doorbrak zoodat we in allerijl een gids aannamen, naar de Schmücke. Onze weg leidde over een bekoorlyk voetpad, door de liefelyke Manebacher Grund, van de Ilm doorstroomd, in een uur gaans, naar Manebach, een onbeteekenend dorp, dat schilderachtig tusschen weiden, tegen de berghelling ligt.

Na een half uur rust, in een klein herbergje waarvan de kastelein, tegelyk het ambacht van verwer uitoefende, wandelden wy om half elf, verder, in den aanvang, vrij sterk stijgende doch later over meer vlakken bodem. Te halverwege, bereikt het voetpad, de chaussée van Elgersburg naar de Schmücke, die we voor een deel bleven volgen, maar verder op, weder eenige malen met voetpaden, verwisselden, meestal door digte dennen bosschen, met weinig uitzigt, doch heerlyke schaduw.

Om half één, kwamen wij op de plaats van bestemming, de Schmücke, eene vrij aanmerkelyke hoogte van 2805 voet, in vroeger dagen met een veestal, voor de kudden, die zomers in de bergen worden gedreven, maar tegenwoordig met een groot [103] hotel, als station voor de touristen, die den Schneekopf beklimmen willen. Het vergezigt beloont niet, door het digt houtgewas, en konde een lang verblijf ons weinig bekooren. Wij toefden maar 2 uur, om uit te rusten en te ten, en vervolgden toen onze wandeling tot Oberhof, na vooraf, van onzen gids, afscheid genomen te hebben, terwijl een koetsier, die tegelyk met ons vertrok, de beleefdheid had, onze kleine bagage, in zijn rijtuig mede te nemen, en kamers voor ons te bespreken, dat bij den grooten toevloed van touristen, een hoogst noodig vereischte bleek te zijn.

Onze weg liep over de chaussée die tusschen den Grooten Beorberg (3028 voet) en de Schneekopf (3005 voet) heenslingert, terwijl achter ons, de Kickelhahn, 2653 voet om hoog rijst. Door de tallooze bogten, genoten wy voortdurende afwisseling van heerlyke perspectieven die van de uitzichttorens, boven op de beide laatste bergen, ongetwyfeld nog veel ruimer zullen zyn, doch de nevelige horizont, deed het ons raadzamer voorkomen, die bestijging achterwege te laten, en ons, in tegendeel, een' [104] kleinen "abstecker", van een half uur te veroorloven, naar Plänkner's Ruh, eene bank en tafel op eene hoogte, van de rugzijde, door digt houtgewas bedekt, met een allerprachtigst landschap zuidwaarts, aan onze voeten waarin de stad Suhl, schilderachtig tusschen bosschen te voorschijn komt. Eene kleine inscriptie in vers, half verweerd door regen en winterstormen, vergat ik tot mijn' spyt te copiëeren, een eind verder komt men weder op den straatweg, en vonden we daar, eene groote familiebank, die als tot zitten uitnodigde, om het vergezigt noordwaarts, even fraai doch van geheel ander karakter, als dat op Plänkners Ruh te genieten. Hier zijn het hoofdzakelijk bergpartijen, met den Schneekopf op den achtergrond.

20 minuten gaans, vóór Oberhof, vereenigt zich de straatweg, met de groote route van Coburg naar Gotha, vroeger door de Thurn en Tanische posten bereden; een' breeden uitmuntenden weg, met eene dubbele rij zware boomen aan weerszijden, en een gedenk[105]zuil, omringd door een ijzeren hek op het kruispunt "Rondel" genaamd, ter herinnering aan den wegbouw.

In het zeer goede Domänen-Gasthaus, eene groote postinrichting op deze hoofdroute, heerschte belangrijke drukte, als middenpunt, van alle omliggende plaatsen en baart het, zooveel te meer verwondering, dat het dorpje, met een veertigtal kleine huizen, op een kwartier afstand van het logement, zoo totaal onbetekenend blijft. 't Ligt zeer lief te midden van heuvelachtig landschap, in de verte, door digte donkere dennen bosschen omsloten, met het hoogst eenvoudig jagdslot van den Hertog van Sachsen Coburg Gotha links van 't hotel. Behalve enkele weken in den jagdtijd staat dit slot onbewoond; het is weinig grooter dan een particuliere woning, en zoude, met betrekkelijk weinig kosten, van dit heerlyk bergachtig terrein, met zijn fraai houtgewas, veel party kunnen worden getrokken, voor een prachtig park en groote tuinen, doch ook zonder dezen aanleg blijft [106] het een liefelyk punt, dat als "Luft-Curort", eenigen naam heeft en verscheidene logeergasten "Sommer frischler" trekt.

Vrijdag 21 Julij.

De nieuwe dag, begroette ons met digten nevel, na zwaren regen, die s'nachts gevallen was, en durfden we om 6 uur, niet vertrekken, omdat de voorgenomen wandeling naar Tambach, vier uur zoude duren zonder een enkel huis, tot beschutting te bieden. Lang stonden we in beraad, totdat eindelijk te half negen, mijne beide reisgenooten, per post, den grooten omweg over Suhl en Meiningen, naar Liebenstein gingen maken, met opoffering van het fraaije Friedrichsroda en den Inselsberg.

Zeër noode kon ik hiertoe besluiten; de overtuiging der gidsen, en mijne langere ondervinding over den waarschijnlijksten loop van het weder in bergstreken, gevoegd bij den langzaam beterenden stand van den barometer, deed mij, tot eene tijdelijke scheiding besluiten, om later in Liebenstein weder zamen te komen. Een beetje proviand van brood, [107] eieren en wijn was spoedig gereed, en omdat Oberhof, führer-station is, hadden wij den vorigen avond een' gids aangenomen. Deze stond dus reeds te wachten, en begon ik welgemoed, de groote wandeling.

Het eerste kwartier is het landschap ongemeen fraai, doch de dan volgende anderhalf uur eentonig door digte bosschen, over voetpaadjes, nog doorweekt van den nachtelijken regen, om eindelyk weder eene poos, den straatweg te houden, evenwel niet lang; er volgde eene steile afdaling, naar de Schmalwassergrund, een zeer smal dal, bijna eene Schlucht, waar zich granietrotsen beginnen te vertoonen, en het landschap, belangwekkender wordt. Nog een kwartier verder, hadden wij den Falkenstein een 300 voet hooge, iets vooroverhangende Porphyrrrots bereikt. De Schmalwasserbeek vormt er een' vijver, en is deze plek, hoewel nog immer, te midden van digte bosschen, eene ware idylle; gewoonlijk wordt hier dan ook gebivouacqueerd, getuige de papiersnippers en eijerschalen aan [108] den voet, eener zachte glooiing, eene stilzwijgende uitnoodiging, waaraan ik te eerder gehoor gaf, omdat de Falkenstein juist halverwege ligt.

Al spoedig kwamen wy nu in de Dietharzer Grund, een fraai dal, wat breeder en minder boomrijk, met massas van allerhande grillig gevormde rotsen, totdat na een lange wandeling van 4 uur, de tocht eindelyk volbragt was. Geene enkele woning hoegenaamd, had zich al dien tijd vertoond, en was bij 't

passeeren van 't laatste rotsgevaarte, de verrassing des te grooter, het dorpje Dietharz vlak voor ons te zien met Tambach onmiddelyk daarachter, zoodat ze ééne plaats schynen te vormen.

Er heerscht blijkbaar nog al industrie; een groot fabriekgebouw werd mij als eene glasblazerij aangewezen, doch tengevolge van reparaties stond die tijdelijk stil, waardoor mijne poging om ze te bezichtigen, schipbreuk leed.

De noodige rust, en een goed middagmaal [109] in 't gasthuis Falkenstein te Tambach, verkwikte mij geheel, zoodat ik te 3 uur met nieuwen moed verder toog, om nog eene tour van drie uur, by de vier uur van s'morgens te voegen.

Even buiten het dorp biedt zich op eene kleine hoogte, onder een' énorren lindeboom, een' prachtigen terug-blik aan, over het dal, met de beide plaatsjes, in de laagte, en loopt de verdere weg, door liefelijke landschappen, met bosschen en heerlyke berg-partijen, niet zoo trotsch maar oneindig afwisselender, dan s'morgens. In een klein herbergje "das Neuhaus", digt aan den straatweg, ongeveer halverwege, dronken we een glas bier, en sloegen toen, een voetpad, door bosch en bouwland in, dat ons langs hoogten vóór Friedrichsroda voerde. Digte bosschen benemen een tijdlang alle uitzigt, doch de net aangelegde paden, doen alreeds vermoeden, dat de fraaije badplaats spoedig bereikt moet zijn, totdat plotseling, de zoom van het woud, en tegelyk eene koepel "de Tempel" [110] genaamd, bereikt is, waar men boven van den bergrand, in het smalle dal op het schilderachtig stadje nederziet. Een onbeschrijfelijk fraai panorama, helder verlicht door de gouden stralen van de zon, die reeds langzaam ten ondergang neigde, en verlevendigd door de verwijderde toonen der badkapel, die door den afstand verzacht, in de reine lucht, ons, boven, het welkom toeriepen.

Een steil slingerend paadje, bragt ons in weinige minuten beneden, doch de welcomsgroet bleek een droombeeld; nergens was een onderkomen te vinden. Van 't eene hotel naar 't andere, kwam ik overal te vergeefs, totdat ik mij eindelyk weder, met een logement van den derden rang "het Thüringer-Haus" moest vergenoegen, dat gelukkig, even als de Schwan te Illmenau, op de noodige gemakken, en een goed bed, konde roemen, een voornaam vereischte, na een dagmarsch van 7 uur, zoodat ik de grootere weelde van een hotel eersten rang vrij getroost opofferde. Het afscheid van myn [111] führer, viel mij weinig smartelyk. 't Was een onaangenaam mensch, denkelyk als gevolg van zijne ongelukkige kwaal, het graveel, waardoor ontelbare malen, aanleiding tot oponthoud bij het marcheren ontstond, en was hem den weg ook niet altijd even goed duidelyk.

Ofschoon ik bij het zoeken, naar een logement het stadje reeds geheel doorgelopen had, ging ik, na een oogenblik rustend, op nieuw er op uit. De indruk die Friedrichsroda maakt is allergunstigst; de ligging van dit Gotha'sche bergstadje (1312 voet) is ongemeen liefelyk te midden van een schilderachtig landschap en boschrijke bergen; ook heerscht er veel levendigheid, door verschillende industriën en meer nog door het talrijk bezoek aan de Koudwater- en Dennennaalden badinrichting. Het getal inwoners bedraagt 2360.

Van de Felsenkeller, eene restauratie op eene hoogte, even buiten de stad, biedt zich een prachtvol uitzigt aan. De Muzijkuitvoering, welke daar plaats gevonden had [112] was tot mijn' spijt geëindigd, en het publiek op den terugweg naar de stad.

Zaterdag 22 July.

Zeer tevreden over het logement, ging ik om half zeven, weder en route, doch nu met een anderen- en gelukkig veel beteren gids; een aangenaam fatsoenlyk man, en bovendien in gezelschap van een' jong mensch uit Dresden, oogenschijnlijk van 17 of 18 jaar, doch in werkelijkheid maar een 14 jarigen knaap die op verzoek van zijn' leeraar, onder wiens toezigt hij reisde, met mij den Insels-berg zoude beklimmen.

Met goddelyk weder, wandelden wij langs den Felsenkeller, waarachter het station, van den onlangs voltooiden spoorweg naar Hettstedt volgt, digt bij den ingang van het heerlyk Reinhardsbrunn, een lustslot in gotischen stijl, van den Hertog van Coburg Gotha, met zijne onbeschrijfelyk fraaije "park-anlagen", die zich tot aan Tabarz, een klein dorpje, mede in 't bezit eener badinrichting uitstrekken. De oneindige liefelykheid van Reinhardsbrunn, berust [113] hoofdzakelyk daarin, dat de architect en de aanlegger van het park, hun werk in harmonie wisten te brengen, met den poëtischen boschrijken achtergrond van den Abtsberg, en de wonderschoone landschap-partijen, van den geheelen omtrek.

Tabarz ligt aan den ingang van eene smalle kloof, de fraaije Zaucha-grund, aan den voet van den Abtsberg.

Heerlijke boschpartijen afgewisseld door mooie uitzigten, met een uitmuntend voetpad, immer

bergopwaarts, onder digt geboomte, van allerlei soort, vormen deze tour, tot eene der schoonste, die ik immer maakte.

Moge de trotschheid van de rotsen der Sächsische Schweiz, en veel meer nog die van Zwitserland of Tirol ontbreken, hier is het de onvergelykelyke liefelykheid die Thüringen zoo boeiend maakt, en het de groote aantrekkings kracht schenkt, die de tallooze touristen, tot een korter of langer bezoek uitnoodigt. Later bereikten wij de Thorstein een reusachtig porphyrrotsgevaarte, dat veel overeenkomst met de Kuhstal in Sachsen [114] heeft, doch minder trotsch. De eigenlijk grootste en vrij steile klim ving nu aan, doch gelukkig meestal in de schaduw, en was om 9 uur, den top van den Inselsberg op 2815 voet bereikt.

Onze gids, een geboren Pruis, geleidde ons naar het Pruissisch hotel, terwijl zich aan de andere zijde der grensscheiding, die juist over den bergtop loopt, op Gotha'sch grondgebied, het Inselsberghaus verheft, een staats eigendom van grooteren omvang. In het kleine was ik evenwel zeer te vreden. Na behoorlijke bekoeling, beklommen wij, het 20 voet hooge toren-belvédère, maar viel mij het beroemd uitzigt tegen, vermoedelijk door den minder helderen gezigteinder en weinig boeienden voorgrond.

Ofschoon de Inselsberg, voor zooveel zijne hoogte betreft, in het Thüringer-wald eerst de dertiende plaats inneemt, zoo wordt hij toch verreweg het meest beklommen, en schat men het getal der jaarlijksche bezoekers op 10 à 12000.

Ik wilde niet vertrekken, zonder eerst het [115] Gotha'sch gasthof, bezocht te hebben, en had de vol-doening om er de Rotterdammer Courant van 19 July te vinden; het eerst Nederlandsch dagblad op mijne geheele reis.

Om 11 uur besloten we tot de nederdaling, en kozen, een steil belommerd voetpad, dat preferabel was, boven den straatweg, die we na een half uur gaans bereikten, en die zonder genade, ons aan de sterke middagzon blootstelde; deze weg loopt tusschen weiden en bouwland met uitzigt op het dorpje Brotterode, een lief kalm landschap, doch waren wij blijde dat het niet langer dan een half uur duurde. Het dorpje waar we alzoo te 12 uur aankwamen, is onbeteekenend en gingen we na eene poos rustens weder verder, door het heerlijk Trusenthal, dat uitmunt door schilderachtige rotspartijen, met prachtige, licht blaauw getinte, bergketenen in 't verschiët. Hoe verder we kwamen, hoe imposanter het landschap werd; tusschen digt loof, vertoonde zich een' fraaijen waterval van 160 voet, die voor een deel, aan de natuur, en voor een deel aan de kunst, zijn ontstaan te danken heeft [116] en maakte eene verkwikkende schaduw de wandeling tot een waar genot, zoodat we het dorpje Herges-Voglei, nog vroeger bereikten dan ons lief was.

In den tuin van de gezellige Gastwirthschafft, zat de leeraar van mijn' reisgenoot reeds te wachten, die na onze komst, al spoedig met rijtuig, te zamen vertrokken. Het jonge mensch by wien de ontwikkeling van het verstand, gelijken tred had gehouden met de buitengewone groei van het ligchaam, was mij tot een waarlijk aangenaam gezelschap geweest en speet het mij, hem hier te moeten verliezen. Een smakelyk en eenvoudig middagmaal, onder een berceau van wijnranken, verdreef het eenzaam gevoel, dat immer volgt, na het vertrek, van een' gezellig reisgenoot, en begon ik te 3 uur, met mijn' gids het nog resteerende deel onzer wandeling naar Liebenstein; een lieve tour van anderhalf uur, die weinig belangryks aanboodt, alleen tot afwisseling, het zeer kleine, door landbouwers bewoonde dorpje Beirode.

De warmte op den vlakken straatweg was ont[117]zettend, zoodat ik blij was, eindelyk in Liebenstein te zijn, waar ik aan het postkantoor gelukkig een' brief met goede tijdingen van huis, in mijn bezit kreeg, en tegelyk de Heeren Herz en Prauschnitz weder aantrof, die ik te Oberhof verlaten had. Zij verwelkomden mij hartelyk, doch deelden tegelyk het minder aangenaam berigt mede, dat ook hier, alle grootere hotels geheel bezet waren. Ik moest dus nolens-volens, mijn' toevlucht weder nemen, tot een van den derden rang, het Goldenes Hirsch.

't Meiningsche dorpje Liebenstein, met ruim 1000 inwoners, en eene groote druk bezochte mineraal-bron, heeft niet zonder reden, zulk een' vermaarden naam gekregen.

De ligging is allerbekoorlykst; heerlijke lanen, met groote villas en hotels, leiden naar het prachtige Kurhaus, dat tegen de onderste berghelling, op eene geringe verhooging geplaatst, een ruim terras, voor deur aanbiedt, waar onder de schaduw van enorme beuken, het talrijk publiek, naar de toonen van de uitmuntende badkapel zat te luisteren. [118] Eene poos namen wij er ook plaats, doch toen de muziek geëindigd, en de grootste warmte getemperd was, gingen wij, in gezelschap van een heer en twee dames, kennissen van den heer Herz, eene tour wandelen, door het plantsoen, dat met zijne

kleine vijvers en zacht klaterende fonteinen, werkelijk zeer fraai is, en zich' vereenigt met zware bosschen tegen de helling der bergen; een tijdlang dwaalden wy hier in de statige lanen rond, om daarna de ruïne van de Burg Liebenstein nog te bezoeken.

Voor de dames was deze klim te vermoeijend; wij gingen dus onder ons drieën, en vonden onze inspanning, boven verwachting beloond. Deze burg de "Alte Liebenstein", bestond reeds vóór 1386 en werd een paar eeuwen later, na eene belegering verwoest, doch weder opgebouwd, om nogmaals een eeuw later in 1677, door de eigenaren, de Vrijheeren Von Stein, aan het verval prijs-gegeven te zijn, en vormt ze nu, eene aller interessantste ruïne, die door de hooge ligging boven op een' Dolomietrots (1432 voet) de prachtigste vergezigten over den [119] omtrek schenkt. Bij onze terugkomst, voelden wij weinig opgewektheid, om een concert, in de warme muziekzaal van het Kurhaus bij te wonen, maar prefereerden verre, om in den heerlijken avond, buiten deur te souperen, en tijdig ons bed op te zoeken.

Zondag 23 July.

Na een haastig ontbijt, onder de "Laube", een met wijnranken overdekt latwerk, naast het logement, begaf ik mij naar de muziek op het terras, waar mijne reisgenooten, die in 't Kurhaus, nog eene kamer hadden gekregen, zich weldra bij mij voegden. 't Was er zeer opwekkend. Vele van de badgasten, dronken, al wandelend, het bronwater, terwijl anderen onder de boomen zaten te ontbijten. De muziek duurde tot 9 uur, en gingen we, na afloop Schloss Altenstein bezoeken, wij kozen daartoe het voetpad, dat grootendeels tusschen weiden doorslingert, en kwamen we, na een uur gaans, aan de bergen, op wier onderste hellingen op een dolomiet plateau, het kasteel staat met de énorme bosschen die zich heinde en ver uitstrekken. Schloss Altenstein, de zomer[120]résidentie van den Hertog van Meiningen, is hoogst eenvoudig: het ontleent zijne grootste vermaardheid, aan de wondervol prachtige uitzigten, aan den sierlijken aanleg van het park, en de fraaije tuinen, die met eene keus van trotsche boomen, en de uitgezochtste bloemen, prijken.

Enkele groote fonteinen schenken eene zekere mate van levendigheid, aan dit kalm, fraai landschap, waarin we geruimen tijd rondwandelden, om al de schoone punten, zooveel mogelijk in ons geheugen te prenten; het uitzigt van 't terras achter het slot, met de blaauwe bergketenen in de verte en het dorpje Schweina, in de laagte, spant evenwel de kroon boven alles, voorwaar eene bekoorlijke plek; een waardig besluit aan mijne Thüringer reis.

Op onze terugwandeling, hielden we den straatweg, omdat mijne beide reisgenooten, de Altensteiner- of Glücksbrunner grot, wenschten te bezoeken. Van de hoogte nedergedaald, was de ingang spoedig bereikt, en daar mijne weinige sijmpathie voor grotten en holen, [121] mij weerhield, hen te vergezellen, bleef ik op een van de aanwezige banken, hun terugkeer een half uurtje afwachten. Over het bezoek, waren ze vrij wel voldaan, en gingen we toen onmiddelyk verder.

De chaussée, die langs het dorpje Schweina loopt, met uitzigt op Liebenstein, en zijne bergen, waar de oude ruïne hoog boven uitsteekt, beviel ons veel beter dan het voetpad. De uitzigten zijn afwisselender en hadden wij nog eenige schaduw, die op het paadje geheel mankeert; niettemin waren we, bij onzen terugkeer, te half één, zeer warm.

Bij mijn logement gekomen, sloeg het uur van scheiden; na een' hartelijken handdruk en een wederkeurig woord van dank voor het aangenaam gezelschap, gedurende zoovele dagen, zag ik mijne beide makkers van mij gaan, om ze hoogstwaarschynlijk, nooit weder te ontmoeten; voorwaar de keerzijde van het genot bij het aanknoopen van aangename kennismakingen! Hoe velen zag ik vroeger evenzoo van mij vertrekken? en zag ik ooit iemand hunner terug? Geen enkele!

[122] Myn plan, om per omnibus te half vier naar Immelborn, het naaste spoorwegstation mede te rijden, liet mij voldoende tijd, om na de afrekening in mijn logement te gaan eten, aan de table d'hôte bij Ascherman, waar het mij uitstekend beviel; inderdaad een waar genot, zich weder in een hotel van den eersten rang te bewegen, de geheele omgeving in het Gold'nes Hirsch was dan ook zoo middelmatig, dat alle trek, tot eten, in de onaangename gelagkamer, voor goed verloren ging.

De rid in de omnibus duurde een uur, door een landschap van eigenaardige liefelykheid, zonder eenige meer verheven partijen, alleen gekenmerkt, door veel bedelende kinder, en eene ontzettende hitte.

Het klein station Immelborn, ligt aan de Werrabaan, de verbindingslijn, tusschen de Thüringer- en de Beijersche Staats banen, in de rigting van Eisenach over Koburg, en behoefde ik tot Eisenach, maar één uur te sporen. De landstreek is fraai, vol afwisseling, met heerlyke uitzigten op het Thürin-[123]ger Wald en later op den Wartburg, digt by de stad. Twintig jaren waren voorbijgegaan sedert

mijn vorig bezoek, en was ik zeer nieuwsgierig, Eisenach weder te zien. Ik stond zelfs nog een oogenblik in beraad, om uit oude herinnering weder in de Halber-Mond, te gaan logeeren, doch Röhrig's hotel zum Gross-Herzog Von Sachsen, een groot nieuw élégant gebouw, lag zoo uitlokkend bij 't station, dat ik maar, besloot, hierop mijne keuze te vestigen en behoefde ik geen oogenblik, berouw te gevoelen, daar het uitmuntend was, en de bediening de beste van mijne geheele reis; de Halber Mond, hoewel geheel opgetimmerd, ligt in eene smalle, weinig vrolijke straat.

Trotsch de warmte, dreef de nieuwsgierigheid mij spoedig de deur uit; aanvankelijk was de stad mij geheel vreemd, totdat ik op de markt gekomen, mij beter kon oriënteren. Het Rathhaus, het straks genoemd logement, het hotel Rautenkrantz, en de straat die over de markt, naar den Wartburg loopt, lagen alle, frisch in mijn geheugen.

De stad maakt een vrolijken, aangenamen [124] indruk, vooral de nieuwere wijken, met vele élégante villas en tuinen, waaronder die van Fritz Reuter³⁵, welke zuidoostelijk tegen de hoogten van den Wartburg ligt.

De vele fonteinen in de stad, waren in volle werking, denkelyk ter eere van den zondag, want den volgenden dag, verkeerden ze alle, in diepe rust.

Maandag 24 July.

De wensch om op de tehuisreis, Münster te bezien, noodzaakte mij om spaarzaam te zyn, met de weinige uren, waarover ik nog mogt beschikken, en konde ik de fraaije omstreken, met het Anna- en Mariadal dus niet op nieuw gaan bezoeken.

De Wartburg evenwel, wilde ik ongaarne opofferen, zoodat ik te half zeven, er heen wandelde, met een' belommerde lucht, en later ligten regen, waardoor de hitte veel minder drukkend was, dan daags te voren. In mijne herinnering, scheen de klim veel langer en steiler, dan ze nu, in werkelijkheid bleek. In 35 minuten toch, stond [125] ik al voor de slotpoort, bij eene kleine restauratie, die 4 jaar, na mijne vorige reis, werd gebouwd, en tot wachtkamer dient, voor de vele bezoekers, wier aantal 40 à 50000 s'jaars bedraagt. Voorheen werd, tot dat doel, een vertrek in de poort gebruikt die nu als commandants woning is ingericht.

De Wartburg was reeds geheel gerestaureerd toen ik ze, de vorige maal, bezocht. Ik verwachtte dus nu geene groote veranderingen, en vond mijne veronderstelling geheel bewaarheid, doch zag ik niettemin alles met groote belangstelling weder.

Deze vermaarde veste, die Lüther eenmaal herbergde³⁶, biedt by iedere schrede zulk een schat van geschiedkundige herinneringen, de gehele inrichting is zoo prachtig vernieuwd, in den stijl van vroeger, en zijn de uitzigten over het heerlyk Thüringen zoo onbedenkelyk boeiend, dat een tweede bezoek, in ruime mate beloonend is. Gewoonlyk worden eenige touristen tegelijk rondgeleid, en wilde het toeval dat ik mij [126] in gezelschap bevond, van eene familie, die met den Kommandant bekend was en welke de beleefdheid had, om hen, en bygevolg ook mij, persoonlijk, eenige zeer antieke vertrekken te laten bezigtigen, die voor de groote massa van bezoekers, ontoegankelijk blijven. Ik had die, de vorige maal derhalve niet gezien; ze worden gereserveerd, als logeerkamers voor de Groot Hertogelyke familie, en zijn aller intéressant, door de schat van antikwiteiten en zeldzaamheden welke er verzameld zijn.

Bij mijn terugkeer in de stad deed ik enkele commissiën, en vertrok na een stevige lunch, die het middagmaal, moest vervangen om half twaalf per sneltrein naar Münster. De streek, die wij doorreden, is aangenaam afwisselend, maar zeer kalm, in tegenstelling van al de trotsche bergpartijen, die ik zoo vele, op mijne reis gezien had.

Te Wilhelmshöhe, hield de sneltrein niet op; de Hercules met de Octogon³⁷, en het paleis waar Napoleon III³⁸ gevangen zat, waren uit de wagons zeer goed te onderscheiden; levendig [127] herinnerde ik mij die, van vóór 20 jaar; van Kassel, echter, krijgt men niets te zien als alleen het

35 Fritz Reuter (1810-1874). Auteur van in plat-Duits geschreven proza.

36 Maarten Luther (1483-1546). Hij werd in 1521 in de kerkelijke ban gedaan en verborg zich gedurende een jaar op de burch Wartburg.

37 Een achthoekig bouwwerk met bovenop een koperen standbeeld van Herkules.

38 Napoleon III (1808-1873). Zijn keizerrijk eindigde in 1870 na een inval door Pruisen, de voormalige keizer stierf in ballingschap in Engeland. Het paleis is niet getraceerd.

énorm station.

Te Warburg, een groot kruispunt, had voor mij, de eenige wagenverwisseling, van het gantsche traject plaats. Ik kwam nu op de Westphaalsche baan in eene smoorheete coupé. Eene thermometer, door de spoorwegdirectie in 't rijtuig opgehangen, teekende 24° Reaumur, of 26° Fahrenheit, denkelijk een gevolg, van een zwaar onweder, dat tot bij Paderborn duurde.

't Landschap, tot dus ver, betrekkelijk vlak, ondergaat hier eene groote verandering. Het Diemelthal, aan de regter zijde ingesloten, door het Egge-gebergte, eene voortzetting van het Teutoburgerwald neemt hier zijn aanvang. De spoor begint belangrijk te stijgen; allerwege vertoonen zich de heerlijkste uitzigten, en kronkelt de baan, door eene naauwe, 80 voet diepe insnede in den zandsteen, om dan op een hoogte van 1100 voet, den bergkam te passeeren.

[128] Op grooten afstand, in de laagte vertoonen zich reeds, de torens van Paderborn, doch duurt het nog geruimen tijd, voordat de trein er komt; eerst moet nog worden opgehouden aan station Altenbeke, een kruispunt waar de Hannoversche lijn aansluit en rijdt men daarna over twee colossale viadukten: de eerste, de Bekeviadukt 1535 voet lang en 110 voet hoog; en de andere de Dune-viadukt 725 voet lang, van égale hoogte.

Aan de regterhand, heeft men hier een' fraaijen terugblik op het Teutoburgerwald, om dan voor goed van alle bergen, afscheid te nemen, want achter Paderborn, verandert, de landstreek op nieuw, doch voor zoover het schilderachtige bergnatuur betreft, in ongunstigen zin; eentoonige boomlooze vlakten, met bouw- en weiland, strekken zich uit, tot aan den gezigteinder, geheel als in Holland, waarbij, tot overmaat van verveling, in Soest, de sneltrein nog in een bummelzug veranderde, zoodat ik regt blijde was, om 7 uur in Münster te komen, [129] waar ik in 't hotel Zum König Von England aan de Principal markt, eene flinke kamer kreeg.

Ik spoedde mij onmiddelyk naar de post- en telegraafbureaux, ieder aan eene verschillende zijde van de stad gelegen, en hoewel beide bezoeken te vergeefsch waren, zoo gaven ze toch aanleiding om reeds een voornaam deel der stad te bezien, die door haar middeneeuws karakter, een' vreemden, maar niet onaangenamen indruk maakt. De grootte viel mij evenwel tegen, en was 't er betrekkelijk stil, na al de grootere steden, die ik bezocht had.

Dingsdag 25 July.

Om half zeven s'morgens, deed zich militaire muziek hooren. De Grenadiers in witte uniform, gevolgd door de Artillerie in 't blaauw, trokken met het geschut over de markt, om excercitiën te gaan maken.

De bezigtiging der stad, die ik den vorigen avond, door de invallende duisternis, moest staken, ging ik nu, met prachtig weêr, ijverig hervatten. Aan weerszijden der markt, hebben [130] de huizen alle, arkades, waar het trottoir onder doërloopt, en bezitten vele nog de puntgevels, die zoo schilderachtig zijn, zooveel minder eentoonig dan de hedendaagsche gepleisterde muren, met de horizontale daklijsten. Het ouderwetsche, dat zoowel de woonhuizen, als de openbare gebouwen kenmerkt, schijnt de inwoners onwillekeurig aanleiding te geven, tot het verzamelen van antikwiteiten, althans in mijn hotel waren alle corridors en trappen, een waar museum van bustes, opgezette vogels en allerlei voorwerpen van kunst en smaak, eenigzints in den geest van hotel Disch te Cöln.

Mijn eerste bezoek gold de Lambertikerk³⁹ een fraai gebouw, hoofdzakelyk, merkwaardig door de drie ijzeren kooijen, waarin de befaamde wederdoopers: Johan van Leiden⁴⁰, met zijne kornuiten in 1535, boven aan den toren werden opgehangen, om aan de raven tot voedsel te strekken.

Daarna de markt overgaande, kwam ik bij het oude Rathhaus, een trotsch, gotisch gebouw uit de veertiende eeuw, met allerprachtigsten [131] gevel, 't welk, door de daarstelling van een nieuw raadhuis er achter, zijne bestemming als gemeentehuis heeft verloren, doch met veel zorg als reliquie wordt onderhouden. De bezigtiging van 't inwendige, is allerinteressantst; in de groote benedenzaal, de Friedenssaale genaamd, werd in 1648 de beroemde Münstersche vrede gesloten, die ook in onze Nederlandsche geschiedenis, zulk een feit van overwegend belang vormde en een einde maakte aan onzen 80 jarigen oorlog tegen Spanje.

39 De Lambertikerk is een gotische hallenkerk.

40 De wederdoper Jan Beukelsz. (ca. 1510-1536) liet zich in 1534 uitroepen tot koning van het Nieuwe Sion. Deze Jan van Leiden werd op gruwelijke wijze ter dood gebracht (L. Panhuysen, *Jantje van Leiden*, Hilversum 2003).

De zaal, rijk versierd met schilderwerk en verguldsel, is geheel onveranderd gebleven, de fauteuils met de verbleekte zittingen, staan nog op dezelfde plaatsen, en de portretten van de toenmalige Gezanten en Afgevaardigden, grootendeels door Terborgh⁴¹ geschilderd hangen in lange rijen langs de wanden. De meest beroemde namen van Vorstelijke families, hooggeplaatste geestelijken, en staatsmannen, en de niet adellijke maar fiere afgevaardigden van het kleine Holland trekken, als om strijd de aandacht. [132] Jammer dat ik, by mijn bezoek, onbekend was, met het feit, dat zich onder deze één' mijner voorvaderen in rechte lijn, Adriaan Pauw⁴² bevonden heeft.

Onder de verschillende, daarverzamelde curiositeiten, worden nog aangewezen, de tangen die gloeiend gemaakt werden, en gediend hebben om de wederdoopers, vóór hunne terechtstelling, het vleesch uit het ligchaam te rukken.

Boven de Friedensaal, op de eerste verdieping, loopt eene zaal over 't geheele gebouw, die tegenwoordig bij feestelijke gelegenheden als bals en carnaval gebruikt wordt; deze is van veel later dagteekening, doch zeer rijk in antiken stijl versierd, geheel in overeenstemming met al het overige.

Het fraai gewelfd plafond, bestaat voor een groot deel uit geschilderd glas, dat een goed effect maakt. Zeer voldaan, over de bezigtiging van dit hoogst merkwaardig historisch gedenkstuk ging ik nu naar den Dom, een niet minder belangrijk gebouw. 't Is de grootste [133] en meest imposante kerk, van geheel Westfalen die van het jaar 1225 dagteekent. Even als in de Lambertijkerk, trof ik juist de bediening der mis, doch was in beide het getal geloovigen uiterst gering, hoofdzakelyk vrouwen en kinderen, misschien een gevolg van den marktdag.

Statige orgelmuziek, ter begeleiding van het plechtig koorgezang, deed mij geruimen tijd, onder de groote gewelven, vertoeven, om onderwijl de verschillende merkwaardigste beelden en monumenten in oogenschouw te kunnen nemen, doch was toen ook, aan mijne begeerte tot het bezichtigen van kerken en gebouwen, ruimschoots voldaan; ik verlangde naar de frische zonnige buiten lucht.

Door de nette Frauenstrasse, kwam ik op de Neue Platz, een groot terrein, met boomen beplant, aan de noordzijde begrensd, door het Schloss, vroeger de residentie van den Vorst-Bisschop doch tegenwoordig de zetel van het Generaal Kommando, van het zevende Armeecorps en van den Provincialen Opper [134] President. 't Is uitwendig een fraai gebouw, waarvan de hoofdboort, toegang geeft tot den botanischen tuin, met de publieke wandelingen, waar mij in eene restauratie, onder zwaar geboomte, aan den zoom van een' grooten vijver, een glas bier tot heerlijke lufenis strekte.

Het houtgewas en den aanleg zijn fraai, maar de waterpartijen en het gazon zeer slordig onderhouden, terwijl de oranjerie met de bloemen zeer weinig beteekenden. De wandelingen buiten de omheining zijn overheerlyk en integendeel zeer net; ze loopen verder over de geslechte vestingwallen, waar ik de stad, van de zuidzijde weder binnentradt.

De besigtiging van de overige kerken, konde mij weinig bekoren, evenmin als de talrijke kloosters, waarmede Münster, het rijkst begiftigd is, na Keulen, in 't geheele Pruissische Rijk.

Zeer te vreden over 't hotel, waar de bediening evenwel iets te wenschen overliet, vertrok ik na een haastig diner à la carte, om [135] half één, per spoor via Gronau, het vaderland weder te ontmoet.

De landstreek is geheel onbekoorlyk, en blijft Burg Steinfurt, met het bagno⁴³, op te grooten afstand, om veel tot afwisseling te kunnen bijdragen. Het slot met het park zijn slechts in de verte zichtbaar, en is later van het stadje Gronau evenmin veel te onderscheiden. Te Enschede, in het fraai station, mij van vroeger zoowel bekend, moest de visitatie plaats hebben, doch liet men mij zonder eenige bemerking passeren.

De verdere rid naar Deventer, in vorige jaren zoo oneindige keeren gedaan, onderscheidde zich alleen, door het ongerief, dat de Exploitatie Maatschappij de reizigers noodzaakte om bij erge hitte, in het kleinst mogelijk getal coupés plaats te nemen. Om 5 uur te Deventer komende, was nu mijne heerlyke zomeruitstap ten einde. Met een gevoel van dank voor het vele schoone, dat ik mogt genieten, moest ik mij thans weder wijden, aan de gewone bezigheden, van het dagelyksch leven.

41 Gerard Terborgh *de Jonge* (1617-1681). Schilder. Geboren te Zwolle en gestorven te Deventer.

42 Adriaan Pauw (1581-1653). Raadspensionaris van Holland.

43 Het Bagno was een groots opgezet park met veel waterpartijen en bouwsels.

Index

- Abendroth, A. Doctor 20
 Abtsberg, de 34
 Alltenstein 9
 Altenbrak 13, 14
 Amselfall, de 21, 23
 Amselgrund 21
 Amtsmühle, de 21
 Anhalt 32
 Annaberg 30
 Arnheim 27
 Musis-Sacrum 27
 Arnsberg 32
 Ascherman *zie* Immelborn, Ascherman.
 August I. Koning van Polen 16
 August III. Koning van Polen 23
 Aussig 24, 26
 Baedeker, Karl 28
 Bastei, de 9, 18, 21, 22
 Beierse (Beijersche) staatsbaan 36
 Beirode 35
 Bekeviadukt 38
 Bentheim 10
 Berlijn 23
 Biela, de 26
 Bielthal 24
 Bingen 26
 Bismarck, Otto Eduard Leopold von 12
 Blankenburg 31
 Logement Löwe 31
 Blumelgrund 21
 Bode, de 13, 14
 Bodekessel, de 13
 Bodenbach 24
 Bodethal, het 9, 13, 14
 Waldkater. Hotel 13
 Bohemen (Boheme) 7, 24, 26, 29, 30
 Koningin 29
 Böhmsche bahnhof 20
 Brand, de 20, 22
 Braun. Beeldhouwer 25
 Braunschweig 9, 10, 11, 12, 14
 Altstadt Markt 11
 Altstadt-Rathhaus 11
 Hertog Anton-Ulrich-museum 11
 Lessingplatz 11
 Martinikerk 11
 Richmond (Hertogelyk lustslot) 11
 Theater, het 11
 Wilhelm poort, de 11
 Zück. Café 11
 Breslau 32
 Brocken, de 12
 Brotterode 35
 Buchman, C. (führer) 13, 14
 Burgberg, de 11, 12
 Burg Steinfurt 39
 Bagno, het. Park 39
 Chemnitz 30
 Clarij, Vorst van 24, 25
 Coburg 33
 Delden, Van
 ---, J. van. (Neef) 10, 11, 13
 ---, Mattheus van 7
 ---, mevrouw Van (gastvrouw) 12
 Deventer 7, 39
 Diemelthal 38
 Dietharz 34
 Dietharzer Grund 33
 Döbeln 16
 Dohlen 20
 Domänen-Gasthaus 33
 Dresden 7, 9, 10, 16, 17, 18, 19, 20, 27, 34
 Albert Platz 18
 Altmarkt 17, 19
 Altstadt, de 16, 18
 Böhmische Bahnhof 17, 19
 Brühl's garten 19
 Brühl's terras 16, 17, 18, 19
 Bürgerwiese, de 18
 Café-Belvédère 16, 18, 20
 Dom (Katholische Hofkirche) 17
 Elbebrug, de oude 17, 18
 Frauenkirche 16
 Georg'splatz 18
 Grosse Garten, de 17
 Grüne Gewölbe (Gewölbe). Schatkamer 17
 Herzogin-garten 19
 Hofftheater 17
 Hotel de Saxe 16, 18, 19, 20
 Kaufmann's Akustisches Kabinet 19
 Kreuzkirche (Kreuzkerk, RC Hoofdkerk) 17, 19
 Kreuzschule 18
 Linke'sche bad, het 18
 Mariënbad, het 16, 19
 Neumarkt 16
 Neustadt, de 16, 18, 27
 Ostra-allée 19
 Postplatz 17, 19
 Pragerstrasse (Pragerstraat) 17, 19
 Residentiepaleis (Koninglijk paleis) 17
 Russische kerk, de 19
 Schlosshof 17
 Schlossstrasse 17
 Schnorrstrasse 19
 Seestrasse (Seestraat) 17, 19
 Sophiënkerk 19
 Sijnagoge, de 19
 Theater, het 19, 20

vervolg Dresden

- Trepp. Conditorei 19
- Waldschlösschen, het. Restaurant 19, 20
- Wilsdruffer Platz 17
- Zoölogische tuin 17
- Zwinger 17, 19
- Dresdener-Freibergerbaan 20
- Duitsland (Duitschland, Noord Duitschland, Midden-Duitschland) 10, 12, 20, 23, 28
- Dune-viadukt 38
- Ebart, familie (kennissen) 20, 22
- , heer 16, 18
- , mevrouw (vrouwte) 16, 18
- Edmunds Grund 24
- Egge-gebergte 38
- Eisenach 9, 31, 36, 37
 - Annadal 37
 - Halber-Mond, de. Logement 37
 - Mariadal 37
 - Octogon 37
 - Rathhaus 37
 - Rautenkranz. Hotel 37
 - Wartburg, de 36, 37
 - Wilhelmshöhe 37
 - Zum Gross-Herzog Von Sachsen. Hotel 37
- Elbe, de (Elbeoever) 16, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 26
- Elbethal 22
- Elfenstein, de 13
- Elgersburg 32
- Elster, de 15
- Engeland 37
- Enschede 39
- Erzgebergte 24, 25, 30
- Etterberg, de 12
- Eulauer Biela, de 24
- Eulauerthal 24
- Europa 18, 23, 26
- Falkenstein, de 33
- Feldstein, de 21
- Ferdinand III. Duits keizer 28
- Fledermaus, Die. Operette 26
- Frankfurt (Frankfort) 15
- Frederik August II (Friedrich August II, August).
 - Keurvorst van Saksen 16, 17
- Frederik August II (Friedrich August II). Keurvorst van Saksen 23
- Frederik Willem III (Friedrich Wilhelm III). Koning van Pruisen 25
- Friedrichsroda 9, 33, 34
 - Felsenkeller, de. Restaurant 34
 - Tempel, de. Koepel 34
 - Thüringer-Haus, het. Logement 34
- Gellert, Christian Fürchtegott 15
- Géra (Gera) 30
- Gewitter-Klippe, de 14
- Görsnitz 30
- Gotha 33
- Grauwbüden (Graauwbunderland) 10
- Gronau 39
- Grooten Beorberg, de 33
- Gross-Czernosek 26
- Grot, de 13
- Grümbachthal 21
- Habichts-Grund 23
- Hahnemann, Samuel Friedrich Christian (Hahneman) 15
- Hainsberg 20
- Halévy (Havelij), J. Librettist 26
- Halle 15
- Hannover 11
- Hannoversche lijn 38
- Harz , de (Harzgebergte) 7, 11, 14
- Harzburg 9, 10, 11, 12, 13
 - Actiën Hotel 12
 - Bündheim. Buurtschap 11
 - Harzburg. Ruïne 12
 - Julius hall 11, 12
 - Kurhaus 12
 - Kurpromenade 11, 13
 - Löhr's Hotel 12
 - Neustadt. Buurtschap 11
 - Philosophen pad 12
 - Schleweke. Buurtschap 11
 - Schulenrode. Buurtschap 11
- Harzgebergte 10, 11
- Heksenkeuken, de 13
- Heksentanzplatz, de 13
- Hengelo 10
- Hercules 37
- Herges-Voglei 35
 - Gastwirthschaft 35
- Herrnskretsch 24
- Herz, heer 32, 35
- Herzogshöhe, de 14
- Hettstedt 34
- Hinterhormsdorff 23
- Hockstein, de 21
- Hohnstein 21, 22
 - Kasteel 22
- Holland 38, 39
- Hongarije (Hongarijen) 29
- Ilm, de 32
- Illmenau 9, 32
 - Hotel Löwe 32
 - Kurhaus 32
 - Zum Schwan (Schwan). Logement 32, 34
- Ilsenburg 12
- Immelborn 36
 - Ascherman. Restaurant 36
- Inselsberg, de 9, 33, 34, 35
 - Gotha'sch gasthof 35
 - Inselsberghaus, het 35
 - Pruissisch hotel, het 35
 - toren-belvédère, de 35
- Jungfernbrug, de 13
- Kalthethal, het 12

- Kammnitzthal 24
 Karel de Grote. Keizer 10
 Karel IV van Luxemburg. Koning van Bohemen,
 Duits keizer 29
 Karlsbad 7, 24
 Kassel 37
 Kästen klippe 13
 Katzennäse, de 12
 Keulen (Cöln) 38, 39
 Hotel Disch 38
 Kickelhahn, de 33
 Kirnitzschthal 22, 23
 Mineraalbad 22, 23
 Schützenhaus 22
 Koblenz 26
 Koburg 36
 Komotau 30
 Königsee 32
 Königstein. Vesting 21
 Körner, Karl Theodoor 18
 Kralup 26
 Kreuzstein, de 23
 Kuhstall (Kuhstal), de 23, 35
 Landgrafen platz 12
 Leiden 16
 Leiden, Jan (Johan) Beukelsz. van 38
 Leipzig 9, 15, 16, 32
 Augustus Platz 15, 16
 Bonorand. Café 15
 Boulevard, de 16
 Brühl, de 15
 Grimmaische straat 15
 Fleischerplatz 15
 Fürstenhaus 15
 Hotel de Rome 15
 Königsplatz 15
 Nicolaïkerk 15, 16
 Park Rosenthal 15
 Peterstraat 15
 Pleissenburg, de. Citadel 16
 Rathhaus, het 15
 Schweizerhäuschen, het. Restaurant 15
 Theater platz 15
 Thomaskerk 16
 Lessing, Gotthold Ephraim 11
 Lichtenhainer waterval (Lichtenhainer Wasserfall)
 22, 23
 Liebenstein 9, 31, 33, 35
 Altenstein. Kasteel 36
 Altensteiner grot 36
 Glücksbrunner grot 36
 Goldenes Hirsch (Gold'nes Hirsch). Hotel 35,
 36
 Kurhaus 35, 36
 Liebenstein (Alte Liebenstein). Kasteel 36
 Lilienstein, de 21, 22
 Lobositz 26
 Loo, Het. Paleis 25
 Lürlei, de 26
 Luther (Lüther), Maarten 37
 Magdeburger-Halberstädterspoorwegmaatschappij
 14
 Manebacher Grund 32
 Marienburg 30
 Martinitz. Keizerlijk ambtenaar 28
 Mehlsäcken, de 22
 Meiningen 33
 Meiningen, Hertog van 36
 Meissen 16
 Moldau, de 26, 27, 28, 29
 Mont-de-Ligne 25
 Moravië (Moravie) 29
 Möser, Justus 10
 Muizeval, de 13
 Muldethal, het 16
 Muller (dochter) 14
 ----, mevrouw (moeder) 14
 München 17
 Glijptothek 17
 Munden 11
 Münster 9, 37, 38, 39
 Dom, de 39
 Frauenstrasse 39
 Friedenssaale, de 38, 39
 Lambertikerk 38, 39
 Neue Platz 39
 Principal markt 38
 Rathhaus 38
 Schloss 39
 Zum König Von England. Hotel 38
 Napoleon III 37
 Nasse Schlucht, de 23
 Nepomuk, heilige Johannes von 28, 29, 30
 Neuhaus, het. Herberg 34
 Nieuwe Sion, het 38
 Nolthénus, heer A Tutein *zie* Tutein.
 Oberhof 9, 32, 33, 35
 Oeijnhausen, Bad 10
 Oker, de 11, 12
 Okersche voetpad 12
 Okerthal 13
 Oostenrijk 25, 27
 Osnabrück 9, 10
 Domkerk Sint-Pieter 10
 Domplatz 10
 Hotel Schaumburg 10
 Mariëkerk 10
 Rathhaus 10
 Vorst-bisschoppelyke paleis 10
 Paderborn 38
 Paulinzelle 32
 Pauw, Adriaan 39
 Pfaffenstein, de 21, 22
 Pirna 20

- Plänkner's Ruh 33
 Plauen 20
 Plauensche Grund 20
 Polen 16
 Polenzthal 21
 Pommeren 16, 22
 Porschdorf 22
 Hotel Dampfschiff 22
 Porschdorffer mühle 22
 Porta-Westphalica, de 10
 Potschappel 20
 Pötzcha 20
 Praag (Prag) 7, 9, 10, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31
 Aardsbisschoppelyk paleis 29
 Altneuschule. Synagoge 28
 Altstadt 27, 28
 Belvédère, het 29
 Boheemsch theater, het 27
 Burg, de 28
 Krooningszaal 28
 Capucijner klooster 28
 Collegium Clementinum 29
 Dom, de 28
 Elizabeths-gasse 29
 Ferdinandstrasse 27
 Franz-Jozeph's brug 29
 Graben, de 27
 Hasenberg, de 27
 Hotel d'Angleterre 26
 Hradcin (Hradschin). Burcht 27, 28, 29
 Hradschinplatz 29
 Jodenkerkhof, het 28
 Jodenkwartier, het 28
 Kaiser Franz brug (Kaiser Franz Brücke) 27
 Karelbrug (Karls-brug), de 25, 29
 Karloplatz 27
 Kettensteg, de. Brug 28
 Kleinseite, de 27, 28, 29
 Kolowrat-strasse 30
 Korngasse 27
 Kornthor 27
 Kronprinz-Rudolph's anlagen 29
 Neue Theater, het 29
 Neustadt 27
 Neustadter theater 30
 Neuthor 27
 Portchitscher-strasse 26
 Pulverthurm 28
 Rathhaus, het 28, 29
 Rossmarkt 30
 Rossthor 27, 29
 Schützen-eiland (Schützen-eiland) 27
 Schwarzen-berger paleis 29
 Schwarzes Ross, het. Restaurant 30
 Sint-Vituskerk 28
 Sophiën-Insel 27
 Prauschnitz, heer 32, 35
 Prebischthor, de 23
 Prebisegel, de 23
 Prinzensteig, de 22
 Pruisen (Pruissen) 37
 Raben klippe 12
 Rabenstein, de 14
 Radauthal, het 12
 Radau waterfall 12
 Radetski. Veldmaarschalk 29
 Rathewalde 21, 22
 Gasthof Zum Sächsischen Schweiz 21
 Raudnitz 26
 Reinhardsbrunn. Lustslot 34
 Reitzenhain 30
 Reuter, Fritz 37
 Rondel. Kruispunt 33
 Rosenberg, de 22
 Rosenthal 24
 Rossini, Gioacchino 30
 Rosstrappe, de 13, 14
 Rijn, de 24, 26
 Saale, de 31
 Saalfeld 9, 30, 31
 Hotel Zum Hirsch 31
 Sächsische-Schweiz 9, 10, 18, 20, 21, 22, 24, 35
 Saksen (Sachsen, Sächsische-Schweiz) 7, 16, 20, 24, 30, 35
 Sachsen Coburg Gotha (Coburg Gotha), Hertog van 33, 34
 Jachtslot (jagtslot) 33
 Salesl 26
 Schandau 9, 20, 22
 Schlackenburg, de 25
 Schloss-bastei, de 22
 Schlossberg (Schloszberg), de 22, 25
 Schlosspark, het 32
 Schmalwasserbeek 33
 Schmalwassergrund 33
 Schmücke, de 9, 32
 Schneekopf, de 32, 33
 Schöna 24
 Schreckenstein. Burcht 26
 Schwarza 31
 Schwarza, de 31
 Schwarzathal 31
 Schwarzburg 9, 31
 Weisser Hirsch. Logement 31
 Schwarzburg, de. Slot 31
 Schweina 36
 Silberborn, de 13
 Sincinski, graaf 20
 Slawata. Keizerlijk ambtenaar 28
 Soest 38
 Spanje 38
 Staffelde 16, 22

- Stein, Vrijheeren Von 36
 Strauss, Johann. Componist 26
 Suhl 33
 Tabarz 34
 Tambach 9, 33, 34
 Falkenstein. Gasthuis 34
 Tell, Willem (Guillaume Tell) 30
 Teplitz 9, 10, 25, 26, 29
 Dreifältigkeitssäule, de 25, 29
 Hoofdstraat 25
 Hotel Goldnes Hirsch 24
 Hotel Stadt London 24, 25, 26
 Kurgarten, de 25
 Kurpromenade 25
 Langeasse 25
 Paleis, het 25
 Rathhaus 25
 Schlozpark 25, 26
 Schloz-platz 25
 Schönau 25
 Theater, het 26
 Terborgh *de Jonge*, Gerard 39
 Tetschen 24
 Café Belvédère 24
 Teufelsbrücke, de 21
 Teutenburgerwoud (Teutoburgerwald) 38
 Thale 9, 13, 14
 Zehnpfund. Hotel 13, 15
 Tharandt 9, 20
 Jachtslot (jagdsloot) 20
 Kasteel 20
 Zum Deutschen Haus 20
 Theresiënstadt 26
 Thorstein, de 35
 Thun, graaf 24
 Thüringen (Thüringer Wald) 7, 9, 10, 31, 32, 35, 37
 Thüringer-staatsbaan 36
 Thüringerwald 31, 35, 36
 Thurn, graaf 28
 Tiefenbachthal 22
 Tirol 35
 Tlöha 30
 Treseburg 13, 14
 Weisser Hirsch (Hirsch). Hotel 14
 Tripstein, de 31
 Trusenthal 35
 Tutein Nolthénus, heer A. 31
 ---- (Echtgenoote) 31
 Unter-Berschkowitz 26
 Uttewalder Grund 21
 Dreifache Thor 21
 Vienenburg 13
 Vöslauer. Wijn 25
 Vijgenboomklip, de 13
 Warburg 38
 Wartburg, de *zie* Eisenach.
 Weber, Carl Maria von 18
 Wegeleben 15
 Wehlen 20
 Wehlener Grund 21
 Wehnert, Gottlieb. Gids 21, 24
 Weipert 30
 Weisseritzthal 20
 Wenceslas (Wenzel) van Luxemburg. Koning van
 Bohemen 29
 Wenen (Weenen) 25
 Wenzel, heilige 30
 Werrabaan, de 36
 Weser (Wezer), de 10
 Westerode 12
 Westfalen (Westphalen) 39
 Westphaalsche baan, de 38
 Wetterstein, de 14
 Wildensteiner Wald 23
 Pavillion, het 23
 Wilhelm's blick 14
 Winterberg, de 12
 Winterberg, de grote 23
 Winterberg, de kleine (kleine Winterbergfelsen) 23
 Wolfslucht 21
 IJssel, de 26
 Zaucha-grund 34
 Zöllner. Componist 15
 Zschoppauthal 30
 Zwitserland 20, 35
 Zwolle 39

Eerder is in deze serie verschenen:

1	DIERBARE LAURA
Brieven van Rudolf Sandberg 1823 – 1830	14.-
2	HOOGH WEL GEBOREN HEER EN NEEF
Brieven van de patriot Adolf Warner van Pallandt tot Zuthem 1782 – 1787	8.-
3	NAAR PARIJS
Een reisverslag van enige Zwolse heren naar de Franse hoofdstad in 1777	7.⁵⁰
4	LIEVE NAATJE
Brieven van Elsje Feith aan Naatje Siertsema, en andere familieleden	8.⁵⁰
5	EENE REYSE NA VLAANDEREN EN BRABAND
Een reisverslag van Lambertus Nilant uit 1768	8.⁵⁰
6	AEN ALLE VRINDEN MET RESPECT
Correspondentie van familie Nilant 1698 - 1762	9.-
7	VAN FOLIO TOT DUODECIMO
Negen particuliere Zwolse bibliotheken	10.-
8	VERLOREN HUISELIJK GELUK
Gedichten en overpeinzingen 1795 - 1817	7.⁵⁰
9	BANKROET
De ondergang van Johan Willem Simon baron van Haersolte 1810	17.⁵⁰
10	GELIEVE HET DAER HEEN TE DIRIGEREN...
De brieven van Willem V aan Arend Sloet tot Tweenijenhuisen 1771 - 1785	9.-
11	ALLER TREFFENDST EN STOUT
De huwelijksreis van J.C. baron van Haersolte naar Duitsland, Zwitserland en Italië in 1837	6.-
12	BROEDER IN APOLLO
Brieven en alba amicorum van Zwolse dichters 1800 - 1840	12.-
13	EEN GROTE TOUR
Hendrick Jordens in Engeland, Frankrijk, Zwitserland en Duitsland 1684 - 1685	10.-
14	LEVENSBERICHT
De autobiografie van J.F. Serrurier 1771 - 1844	11.-

15 EEN HELE COURANT	De correspondentie van de familie Bangeman 1804 - 1881	11.-
16 REISEBOEK	Vijftien reisverslagen van de jonge graaf van Rechteren Limpurg 1804 - 1813	8.-
17 DE GEWIGTIGSTE GEBEURTENISSEN	Het studentendagboek van Adolph F.L. graaf van Rechteren Limpurg 1814-1817	12.-
18 OVER GROTE KEIEN NAAR PARIJS	De huwelijksreis van graaf van Rechteren Limpurg 1824	7.-
19 LIEVE PAPA!	Brieven van W.B Blijdenstein, bankier te Londen aan B.W. Blijdenstein, bankier te Amsterdam 1895-1907	14.-
20 AANGENAME RENCONTRES	Drie reisherinneringen aan de Rijn 1821, 1840 en 1865	8.-
21 PERROKIETEN EN PAPAGAYEN, PAPAIJERS EN PISANGS	Een reis om de wereld 1824 - 1826	7.-
22 SCHOUWSPLEN	Een reis naar de Middellandse Zee 1834	8.-
23 HET ANKER WORDT GELIGT	Brieven vanuit de hele wereld van J.C. baron van Haersolte 1824 - 1834	14.-
24 HERINNERINGEN AAN DUITSLAND	Harzgebergte 1856, Taunusgebergte 1872, Baden-Baden 1902	9.-
25 EN ROUTE	Drie reisjournalen van Rudolphina gravin van Rechteren 1827, 1836 en 1838	9.⁵⁰
26 EER EN LUISTER	Het proces om de havezate Haerst 1786 - 1803	9.⁵⁰
27 TAL VAN BERGEN EN BOSSCHEN	Een reis naar Saksen, Bohemen en het Thüringerwoud 1876 Digitale uitvoering	5.-

O V E R I J S S E L S E H A N D S C H R I F T E N

Te bestellen bij Streng, Woesterweg 5, 8162 RW EPE
T 0578 614388 **M** jcstreng@planet.nl **W** strenghansenpublicaties.nl